

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

A „másik” Franciaország

Regionális és transznacionális etnikai identitások*

Paul A. Silverstein

Jegyzetek ≤ ≥

Európa kérdése e századvégi pillanatban különös paradoxon felismerését teszi szükségessé: nevezetesen, hogy miközben az egységes blokk megteremtéséről szőtt álmok éppen megvalósulnak, a kontinenst egyre növekvő mértékben osztják meg az etnikai és regionális nacionalista mozgalmak.¹ Ennél is meglepőbb, hogy ezek a „kisebbségi” csoportok éppen az Európai Közösség által létrehozott intézményekben és ezek segítségével legitimálták magukat, miközben igényeiket Európa területi határain kívüli események alapján formálták meg. Hogy azért ne fogjon el bennünket a spengleri szorongás, e helyzet nem szükségképpen a „Nyugat” alkonyát avagy megszüntetve megőrzését (Aufhebung) jelenti, hanem inkább még mélyebb beágyazottságát egy globalizálódó világba, melyet át- meg átsző az információk, az áruk és az emberek szabad áramlása. A Franciaországban élő posztkoloniális algériai közösség esetében például világos, hogy az utóbbi évek során a Marseille-t Algírtól elválasztó százhatvan tengeri mérföld áthidalhatóbbá vált, mint az az alig harminc kilométer, amely a külvárosi Sarcelles és Párizs belvárosa között húzódik. A külső határok eme (a szigorodó biztonsági intézkedések ellenére) növekvő átjárhatóságát a belső etnikai és vallási frontvonalak nagyrészt ellensúlyozzák.

Az Európán belüli központ-periféria viszonyok újraalakításának gyökerénél a munkaerő vándorlásának hosszú történetére lehelhetünk, mind az egykori gyarmatokból és befolyási övezetekből az anyaország felé, mind pedig az anyaországon belül, a vidéki Franciaországból a központi városi területek felé. Algéria esetében például, miközben a gazdasági célú bevándorlásnak 1973-ban hivatalosan véget vetettek, 1996-ra becslések szerint 1,5 millió algériai bevándorló és gyermekeik váltak a Hexagonálé állandó lakosaivá, ha nem éppen aktív állampolgáraivá. Hasonlóképpen, a Földközi-tenger másik oldaláról érkező vendégmunkások és hazatelepülő gyarmatosítók ellenére Franciaország sok déli, okszitán nyelvű vidéke migrációs hiányt könyvelhet el az 1962-ben véget ért algériai háború óta (Alcouffe és mtársai 1979: 43-48).² Míg az efféle migráció jellemzően körben forgó, önmagát újratermelő és rövid távú, az utóbbi időben tartósabb jelleget öltött, és sokgenerációs családok települtek a francia nagyvárosokba: Párizsba, Marseille-be, Lyonba és a környező lakótelepekre.

Mindennek eredményeként megszorodtak a jól felismerhető etnikai és nyelvi közösségek, amelyek meghatározott társadalmi-gazdasági és foglalkoztatási kategóriákkal jellemezhetőek, belső társadalmi kohéziójukat pedig a kulturális társulások, önszervező csoportok és a szolgáltatásiipar (kávéházak, élelmiszerüzletek és könyvesboltok) hálózatain keresztül tartják fenn. Ugyanakkor e városi csoportok szoros társadalmi és gazdasági kapcsolatokat szőttek származási országukkal a bevételek hazautalása, családlátogatások, és mind a kérdéses régióban, mind pedig a diaszpórák közösségeiben jelenlévő kulturális és politikai aktivista csoportok révén. Ekképp a francia szubnacionális különbözőség felépítése ironikus módon éppen a transzregionális, ha nem éppen transznacionális szálak útján történik.

1995 márciusa és 1996 novembere között folytatott etnográfiai kutatásom célja az volt, hogy megvizsgáljam egy ilyen diaszpórák közösség, az algériai berberok (vagy imazighenek) és a már Franciaországban született gyermekeik csoportjának felépítését. Feltételezve, hogy a súlypont a közösségen belüli dinamikára, illetve a bevándorlók kulturális közösségeinek és az állami bevándorlási hivataloknak a kapcsolatára esik majd, főként politikai vezetőkkel és tudósokkal folytattam beszélgetéseket, genealógiájukat és politikai aktivitásuk történetét részletezve. E sajátos kulturális és politikai történet feldolgozásának folyamata során azonban számos jelentős esemény arra késztetett, hogy kutatásom kizárólagos irányát újraértékeljem. Ezen események közül az első a metróállomások és közterek elleni 1995. nyári terrortámadások voltak, amelyeket utóbb az Algériában éppen polgárháborút vívó Fegyveres Iszlám Csoport (GIA) számlájára írtak. E felkavaró esemény a megfigyelőkből három különféle történelmi emléket és hivatkozást csalt elő: elsőként az 1954-62 közötti algériai háború esetét, amelynek során a forradalmi Nemzeti Felszabadítási Front (FNL) a gerilla-hadviselés iskolapéldáját adta. Másodsorban a jóval későbbi, egy libanoni fegyveres csoport által 1986-ban Párizsban végrehajtott terrortámadásokat, végül pedig, meglepő módon, egy nem arab esetet - a breton nacionalisták 1968-as kormányzati célpontok elleni támadássorozatát.

Ez utolsó történelmi kapcsolat felidézése megismétlődött még egy, általam megfigyelt esemény, a francia közalkalmazottak általános sztrájkja során 1995-96. év telén. Miközben a sztrájkolók elsősorban az Alain Juppé miniszterelnök által javasolt „megszorító” gazdasági intézkedésekre feleltek, egy látszólag teljesen független csoport, a breton nacionalisták mozgalma csatlakozott a tüntető szakszervezetekhez. A mozgalom a széles körű kormányellenes tiltakozást fórumként használta arra, hogy a kormány legújabb nyelvi és politikai központosító intézkedéseit denuncióval. S végül a francia regionalizmus szelleme egy harmadik eseménnyel összefüggésben kísértette

kutatásaimat: nevezetesen a modern Berber Kulturális Mozgalmat életre hívó 1980-as „Berber Tavasz” évfordulóját övező ünnepek és viták kapcsán. Ezek az évenkénti, világszerte megtartott rendezvények többnyire az algériai belső ügyekre összpontosítanak, esetleg kiegészülnek az Észak-Afrika-szerte dúló berber küzdelmekre tett utalásokkal. Az 1996-os rendezvény a korábbiaktól eltért azáltal, hogy a militáns okszitánokat is meghívták, tegyék meg észrevételeiket a berberök ügyével kapcsolatban.

Látszólag tehát mindhárom esetben kulturális jelentőséget nyertek az állambiztonsággal, a gazdasággal vagy a külpolitikával kapcsolatos ügyek, mivel résztvevők és megfigyelők az etnikai különbségek legitimációját illető francia belvitává változtatták őket. Kutatásaim során világossá vált, hogy a francia nemzetállam ma olyan kultúrharcon megy keresztül, mint soha korábban, s melyben a többségi frankofon népesség, a regionális etnikai és nyelvi kisebbségek és a posztkoloniális bevándorló közösségek számára egyaránt hatalmas a tét. Eme általános kontextus felismerése után egy sor kérdést kellett feltennem magamnak: miért kapcsolódik újra és újra egymáshoz a bevándorlók és a régiók ügye? Mit sugallnak a fent részletezett esetek a franciaországi kulturális-politikai küzdelmek természetrajzával kapcsolatban e késő modern történelmi pillanatban? A szubnacionális különbségek különféle kategóriái miképp artikulálódtak egyfelől a sosem látott mértékben centralizált Franciaországban, másfelől a globalizálódó európai térben?

Cikkemben közvetlenül tárgyalom e kérdéseket, különös tekintettel arra a problémára, hogy a Franciaországban élő algériai berberök mozgalmának erősödése miképp függ össze a francia nemzeti identitás belső átalakulásával (a „Birodalom”-tól „Európá”-ig) és a nemzetállamot ért egyidejű algériai és franciaországi regionalista kihívásokkal. Különös figyelmet fordítok arra a kérdésre, hogy az állami diskurzusok és központosító, integráló és ellenőrző törekvések miképp hozták létre – ahelyett, hogy eltörölték volna – a nemzeti különbségek bizonyos kategóriáit, amelyeket a bevándorló és etnikai csoportok magukévá tettek és mozgósítottak a szub- és transznacionális identitás alternatív elbeszéléseinek megkonstruálására. Összpontosítva a transznacionális algériai-berber kulturális mozgalom és a lokális breton és okszitán militáns szervezetek közötti kapcsolatokra, tanulmányom feltárja, miként szövetkeztek e csoportok az egyenlő nyelvi és kulturális kifejezés igényének érdekében (melyet „egyetemes jog”-ként követeltek), s egyesülve milyen petíciókkal fordultak az európai végrehajtó szervekhez. A tanulmány megvizsgálja: a francia nemzetállamot a bevándorlással összefüggésben ért kihívások miként kapcsolódtak szorosan egy Franciaország és Algéria közötti transznacionális tevékenységi szférához, valamint az Európai Unióhoz. Mivel ez a helyzet

igen jól illusztrálja a posztkoloniális népvándorlás más eseteit is, melyek szintén összekötik az észak-európai metropoliszokat a jelenleg forrongó déli perifériákkal (vö. a brit esetet illetően Gilroy 1991; a német esetről Fijulkowski 1993), a megfigyelések és következtetések a jelenkori Európa egészére nézve relevánsnak bizonyulhatnak.

Etnicitás és nemzetállam

A mai Franciaországban a bevándorló és regionalista kulturális mozgalmakat hallgatólagosan egyesítő kultúrharc tárgyalásakor fontos kiindulópont lehet bizonyos etnikai kategóriák gyarmatosítás korabeli megteremtése, amely kategóriákat mozgósítják ma mind a francia nemzetállam mellett, mind pedig ellene. A nacionalizmus történeti és politikatudományi elméletei hagyományosan a modern nemzetállamra mint bizonyos nagy hatású diskurzusok és társadalmi gyakorlatok végtermékére összpontosítottak, amely a francia forradalom hajnalán tűnt fel és változatos formákban sebesen elterjedt szerte a világon, mígnem mára a szuverenitás uralkodó formájává vált a geopolitikában. Ezek az elméletek – „konstruktivista” megközelítésből kiindulva – sikeresen terjesztették el azt a nézetet, hogy a nemzet kitalált entitás, az egymástól nagy távolságra élő, a többiek fizikai létezéséről mit sem sejtő honfitársak újmódi „elképzelt közössége”, amelyet a modern hétköznapiak közös rituáléja egyesít (vö. Anderson 1983). Mi több, a nemzet eme konstrukciója az eredendő autenticitással felruházott etnikai csoportokkal (amiket Anthony D. Smith terminológiája [1986] *ethnie*-nek nevez) szemben jut érvényre. Az Ernest Gellnerhez és Eric Hobsbawmhoz hasonló teoretikusok szerint az *ethnie*-k csak a nemzetépítés anyagát adják. Ugyanakkor, mivel a nemzetépítés egyik fontos összetevője az egységes nyelvhasználat, a „lakosok homogenizációja és egységesítése, alapvetően egy írott »nemzeti nyelv« megteremtésével történik” (Hobsbawm 1990: 93), az efféle elsődleges kötődéseket gyakorta föl kell számolni. „A nemzet mint az emberek osztályozásának természeti, istentől adott módja, mint inherens politikai végzet, nem egyéb, mint mítosz; ezzel szemben a valóság az a nacionalizmus, amely olykor korábban létező kultúrákat változtat át nemzetté, máskor meg egyenesen kitalál nemzeteket és eltöröl korábban létező kultúrákat” (Gellner 1983: 48-49). Az etnicitás, vallás, lakhely és nyelvjárás ősi kötelékei leginkább a nacionalista mozgalmak útjában állnak, s így a „tribalizmus” a modernség anatómiájává válik.

Érdekes, hogy gyakran a kulturális aktivisták is a primordializmus (az ősiségre, az elsődleges identitásra való hivatkozás) ugyane feltevéseivel élnek, hogy igazolják eredetiségigényüket és hírt adjanak a nemzetállamokban tapasztalt elnyomásról. Az algériai berber mozgalmon belül

számos elkötelezett értelmiségi tett összehangolt erőfeszítéseket arra, hogy a berberséget mint Algéria, a Maghreb és a déli mediterráneum egészének igaz, eredendő identitásaként mutassa be. A korai római földrajztudósok (Sallustius, Procopius) írásaiban kerestek történeti bizonyítékokat, s nyelvészeti elméleteket alkottak annak bizonyítására, hogy a berber nyelv és kultúra megelőzte az arabok észak-afrikai megtelepedését a hetedik (iszlám hadseregek), valamint a tizenegyedik (Benu Hillal) században. Az algériai forradalmi pártoknak azon erőfeszítései, melyekkel az 1920-as és 1960-as évek közötti időszakban az arab nacionalizmus és az iszlám hathatós antikolonialista jelszavaival egyesíteni igyekeztek a gyarmatok bennszülött lakosságát, a hű berber aktivisták szemében az algériai nép lényegi berber identitásának megtagadásával értek föl - az összes algériai igaz identitásának megtagadásával, függetlenül attól, hogy az egyes algériaiak a berber dialektust beszélik-e, vagy sem, és hogy magukat berber eredetűnek vallják-e, vagy sem. Algéria megbomlott egységének legkiáltóbb következménye a most is zajló, s az elmúlt öt évben hetvenezernél több életet követelő polgárháború. Az identitás eme válsága súlyosan dezorientálta globalizálódó világunkban az algériai népet, amely így kapva kap az első útjába kerülő hathatós szervezőelven - ebben az esetben az iszlám fundamentalizmuson. Az Algéria alapvető identitásához, a berberséghez való visszatérés tehát a szükséges megoldásként tűnik fel. S bár polgárháború nem ütött ki sem Bretagne-ban, sem pedig Okszitániában, a kulturális aktivisták hasonló követelésekkel álltak elő, bírálva a francia nemzetállamot, amiért elnyomja regionális örökségüket (patrimoine). Arra hivatkozva, hogy a francia nyelvet a forradalom után csupán az állam központosító törekvései és nemzeti közoktatási gyakorlata kényszerítette a francia vidékre, valamint arra, hogy a breton és az okszitán nyelvek a franciánál is ősbibb kelta, illetve latin eredetre tekintenek vissza, sikerrel legitimálták mai igényüket a multikulturális közoktatás hívei. Vidékük mostani gazdasági kizsákmányolását és ökológiai rombolását kétszáz esztendő kulturális és nyelvi homogenizációja előzte meg. Akárcsak az algériai berber kulturális mozgalom esetében, az okszitán és breton militánsok szerint is primordiális etnikai és nyelvi identitások újraélesztése lehetne a nemzetállami modellt érő globális kihívások hathatós ellensúlya. Nézetük szerint, ha a francia állam felkarolná regionális kultúráit, fenntarthatná kulturális egyéniségét a német és amerikai imperializmussal szemben.

Gyarmatosítás és nemzeti integráció

Csak hogy a primordialiszmusra vonatkozó, a nacionalizmus teoretikusai és kritikusai által is osztott feltevések elsiklanak az etnikai kategóriák történetisége és a

nacionalista diskurzusoknak a felépítésükben játszott szerepe felett. Először is, a gyarmatosítás korát mint a nemzeti és etnikai társadalmi alakzatok kialakulása szempontjából meghatározó pillanatot kell újratárgyalni. Benedict Anderson által a nacionalizmus kreol úttörőiről mondottakon (Anderson 1983) túlmenően Ashis Nandyt kell követnünk, aki az európai nacionalizmus kialakulását magával a gyarmatosítás folyamatával hozta összefüggésbe. Nagy-Britannia a különféle gyarmatosító diskurzusok révén, amelyek például az indiaiakat a gyermekekhez hasonlítják (köztük Marxnak „Az indiai gyarmatosításról” szóló cikkével [Marx 1978]) alakította ki az önmagáról, mint „fejlett kultúráról” szóló képet, ahol az emberi értelemnek és a civilizált normáknak a legnagyobb a hatásuk, és az állam a legközelebb áll a forradalmi önmegvalósításhoz” (Nandy 1983: 35). Franciaország esetében ugyanezt a szerepet a *mission civilisatrice*, eme öndicsőítő ideologikus formula játszotta, amely egyidejűleg szolgált a gyarmatosító expanzió és az asszimilációs önértelmezés igazolásául. A felsőbbrendűség eme képzele nacionalizmusba torkollott, melyet a gyarmatosítás homogenizáló mechanizmusa részben már előkészített. „A gyarmatosítás elmosta a társadalmi választóvonalakat, mivel a társadalmi mobilitás új csatornáit nyitotta meg a gyarmatokon, és mivel a gyarmati háborúk, illetve a gyarmati dicsőségre törő más európai hatalmakkal vívott háborúk a nacionalista érzületet táplálták” (Nandy 1983: 33).

Az anyaország és a gyarmat közötti viszonyoknak a szuverenitás nemzetállami megalapozásában és az osztály- és kulturális kötődésekből fakadó társadalmi feszültségek vélelmezett felszámolásában játszott szerepét kellőképpen megvilágítják azok az események, melyek Louis Napóleon birodalmának a beözönlő porosz seregek által előidézett 1870-es bukását követték. E vereséget követően az európai hatalmak lehetővé tették, hogy a francia gyarmatosítás változatlan ütemben folytatódjék annak érdekében, hogy a franciák figyelmét eltereljék az elvesztett Elzászról és Lotaringiáról (Cobban 1955: 91). Valójában ez az expanzió nagyban szolgált a születőben lévő Harmadik Köztársaság abbéli érdekeit, hogy eloszlassa azokat a városi társadalmi feszültségeket, amelyek például az 1871-es párizsi kommün idején látványosan felszínre törtek. Isaac Crémieux ideiglenes miniszter 1870. októberi rendelete jogerősen pótolta a két keleti tartomány elvesztését az algériai hadigyarmat Franciaországba három körzet formájában történő közigazgatási bekebelezése, valamint az összes európai telepes, s nemkülönben a bennszülött zsidók (de nem a muszlimok) számára biztosított teljes állampolgárság révén. Nagymértékben ezekre az új intézkedésekre (köztük egy, a muszlim nem polgárookra kivetett kifejezetten „arab adó”-ra) felelt számos kabyliai törzs – mintegy 200000 fegyveresre rúgó – tagjainak a gyarmati kormányzat elleni elkeseredett, tizennégy hónapig tartó felkelése 1871 januárjában. Végezetül

a francia gyarmati hadsereg 1872 februárjában teljes határozottsággal letörte a felkelést, egyedül Nagy-Kabyliaiban mintegy 574000 hektárnyi földet kobozva el. Ezen belül a katonai kormányzat az elkobzott földből 100000 hektárnyit bevándorlási ösztönzéseként szétosztott 1183 elzászi család között, akik a beözönlő porosz csapatok elől menekültek, és csatlakoztak ama burjánzó munka nélküli városi tömeghez, amely néhány hónappal korábban nagyban hozzájárult a párizsi kommünhöz (Julien 1963: 65; Talha 1989: 31). A kabil vezetők és családtagjaik a kommunárokat követték Új-Kaledóniába (ez volt Franciaország egyik újonnan szerzett csendes-óceáni gyarmata) a száműzetésbe, miközben ezrek kényszerültek vándormunkára, hogy Tunéziába, Algériába, és végül Franciaországba menjenek munkát keresni.

A Harmadik Köztársaság, miután uralmát mind Párizsban, mind pedig Kabyliaiban megerősítette, a gyarmatot a nemzeti integrációs politika terepasztalaként kezdte hasznosítani, s eközben folytatta az anyaországba való beolvasztását. Az 1881-82-es évek során Jules Ferry francia miniszterelnök számos törvényt hozott, amelyek az algériai közszolgálatokat az illetékes francia minisztérium felügyelete alá helyezték, és a belső közigazgatást inkább a francia polgári, semmint a háborús szabályok szerint szervezték meg (Collot 1987: 10-11). Ezek az intézkedések valójában megelőzték az önkormányzatokról hozott 1884-es - a helyi polgármestereknek mint az állam képviselőinek szabad megválasztását lehetővé tevő - törvényt, amely ugyanazokkal a következményekkel járt az anyaországon belül a periferikus régiókra nézve. Kabylia különösképpen érzékenyen érintette ez a bekebelezés. 1874-ben eltörölték a kabil falvak (helyi, szóbeli törvényekkel avagy qanoun-ok által szabályozott) autonóm igazságszolgáltatási rendszerét, és regionális törvényszékeket állítottak fel. Továbbá 1881-ben Ferry nyolc - az általa oktatási miniszterként két évvel korábban megalkotott, majd Algéria és Franciaország egészében érvényre juttatott - szekuláris, a nemzeti közoktatás normáinak megfelelő iskolát hozott létre Kabyliaiban (Lorcin 1995: 190). Ekképp a gyarmatok, nagyobb mértékben, mint a periferikus vidékek, ahová az országos normákat exportálták, egy köztársasági nemzeti kormány konszolidációjának integráns elemeként működtek. Eme integritás központi jelentősége nyolcvan évvel később került napvilágra, a dekolonizációs háborúk okozta nemzeti zavargások során. Mint alább tárgyalni fogom, ez a veszteség nem csupán egy alkotmányos kormány bukását jelentette Franciaország számára, hanem a francia nemzeti identitás alapvető átalakulását is birodalmiból európai hatalommá.

Az etnikai különállás megteremtése: a kabil mítosz

A francia nemzetállam tizenkilencedik századi megalkotása azonban többet jelentett, mint periferikus népeiségek integrációját a feltételezett etnikai vagy nyelvi különbségek konstituálta autonóm régiók (a kabilok, okszitánok, bretonok stb.) eltörlése révén. Sőt ezen intézkedések nemritkán a különbségek e kategóriáinak eldologiasodásához vezettek. A Birodalom egészében az uralom megszilárdítására és az igazgatás központosítására bevetett különféle számlálási és osztályozási technikák (térképek, kataszterfelmérések stb.) hierarchikus sémákat eredményeztek, s a különböző népcsoportokat ezek megfelelő rekeszeibe illesztették. A Herbert Spencerhez hasonló századközepi társadalmi evolucionisták és az Arthur de Gobineau-t követő faji teoretikusok filozófiai modelljeire alapozva, amelyek a fontos párizsi kutatási intézményekben (különösen az École Polytechnique-ben) központi jelentőségre tettek szert, haditérképészek, nyelvészek és etnológusok felmérték mindazokat a faji jegyeket, nyelvi formákat, társadalmi-politikai hagyományokat és vallási szertartásokat, amelyeket a vadságtól a civilizációig terjedő kontinuumban megfigyeltek a meghódított népek körében (Lorcin 1995). S míg a gyarmatosító mission civilisatrice arra törekedett, hogy az efféle „természeti”, összeférhetetlen különbségeket a modern társadalom pusztá folklorisztikus függelékeivé változtassa, a hierarchikus sémák folytonos kormányzati célú felhasználása (szövetségekötésekre, oszd meg és uralkodj taktikákra stb.) a szubnacionális kategóriáknak – mint a csoportazonosítás eszközeinek – előre nem látott általánosításához és eldologiasodásához vezetett.

Eme ellentmondás világos példája figyelhető meg a „Kabil Mítosz” esetében Algériában. Az algériai gyarmati korszak egésze (1830–1962) alatt az etnológiai és katonai jelentések különleges figyelmet fordítottak Kabylia berber nyelvű népcsoportjaira, szembeállítva őket arab szomszédjaikkal.³ Mind Maghrebben, mind pedig Franciaországban a berber nyelv és kultúra tudományos tanulmányozásának szentelt kutatási hálózatot, levéltárakat és kiadványokat hoztak létre, hogy megállapítsák a két csoport közötti etnikai választóvonalat, és hogy ezt a megkülönböztetést a gazdaság- és szociálpolitika igazolására használják.⁴ E tanulmányok egyfelől úgy jellemezték a berbereket, mint civilizálatlan harcosokat, akik hegyvidéki állásaikat vadul védelmezik bármiféle megszállókkal (föníciaiakkal, rómaiakkal, arabokkal és franciákkal) szemben.⁵ Míg az arabok elfogadták az iszlám kalifák gyámkodását, a „harcosan független” berberok a beszámolók szerint a központi hatalom pusztá gondolatától is elborzadtak, és csorbítatlan szabadságukat készek voltak mindhalálig védelmezni (Guernier 1950: 171–172). Másfelől viszont e barbárokat az európai civilizációhoz viszonylag közel állónak tekintették, mint akik természettől fogva fel vannak ruházva a „Szabadság, Egyenlőség, Testvériség”-hez hasonlatos eszmékkel.

Ez a vallás vonatkozásában azt jelentette, hogy nem tekintették őket fanatikus iszlámhívőknek, mivel ők – Daumas tábornok, a francia kormány algériai ügyosztályának feje szerint – „elfogadták ugyan a Koránt, de nem ölelték keblükre” (Daumas 1855). A mítosz szerint a kabilok nagy becsben tartották asszonyaikat: más arab városokkal ellentétben a kabil nők a háztartás urai voltak, és a földeken fátyol nélkül dolgoztak.⁶ Gazdasági tekintetben a berbereket természetből fogva takarékosnak írták le, mint akik „kereskedői ösztön”-nel bírnak, s ez világosan szembeállította őket a könnyelmű arabokkal (Démontes 1922: 9). E „puritán üzletemberek” (Chevrillon 1927: 84) szemében, amint Daumas megjegyezte, „a lustaság szégyenteljes”-nek számított (Daumas 1855: 178). Végezetül, politikai értelemben a berbereket természetes „anarchiá”-ját a társadalmuk alapjául szolgáló demokrácia kifejeződésének vélték, amit a falutanács vagy tajmaât jelképezett. „E köztársaságban az uralkodó eszme a republikánus egyenlőség” (Guernier 1950: 172).

A kabilokat tehát a francia gyarmatosító megfigyelők a lusta és zsarnoki arabok pontos ellentétéként sztereotipizálták, olyanoknak, mint akik csaknem európai természetűek. Ezenfelül azt is állították, hogy eme őslakosok folytonos konfliktusban és ellentétben álltak az arabokkal. „Emberünk vitathatatlanul nyugati mediterrán, vagy még pontosabban, nyugati ő. A berbereket a racionális Nyugat részei, teljes ellentétben az arabokkal, akik félreismerhetetlenül a képzelgő Kelet képviselői” (Gurnier 1950: 173). Egy sor hipotézist dolgoztak ki nyelvi, régészeti és pszichológiai összevetések alapján, s a berber törzsek ősi származása mellett érveltek. Míg néhány kutató Ibn Khaldún tizennegyedik századi megfigyelései nyomán a korai izraeliták által a Szentföldről kiűzött kánaániták leszármazottaiként sémi eredetet tulajdonított a berber törzseknek (Mercier 1871; Odinet 1924; Tauxier 1862–1863), addig mások ahhoz tartották magukat, hogy az észak-afrikai berbereket egyik vagy másik európai fajhoz tartoznak (Brémond 1942; Guernier 1950; Rinn 1889). „Berberföld európai ország” alcímű munkájában Edouard Brémond tábornok definitíve arra következtetett: „Semmiféle kétség nem lehet aziránt, hogy Észak-Afrika [berber] népcsoportjai eredetileg mediterrániak avagy észak-európaiak voltak, és azóta sem változtak meg” (Brémond 1942: 114). Valójában az őshonos európai népekkel, akár baszkokkal vagy katalánokkal, akár gaelekkel vagy keltákkal fennálló rokonság vélelmezése általában az arab/berber megosztottság megértését célzó heurisztikus kísérletekkel párosult más, Európában ténylegesen létező etnikai vagy nyelvi megosztottságokkal való összehasonlítás révén. Kabyljáról szóló korai etnológiai tanulmányában Ernest Cretteau a tizenkilencedik századi Algériát a középkori Franciaországhoz hasonlította, különös tekintettel az északi langue d’oil és a déli langue d’oc közötti regionális/nyelvi megosztottságra (Cretteau 1848: 60–70; vö. Lorcin 1995: 43–

45).7

S bár Carette a kabil kultúrát az északi langue d'oïl szellemével rokonította, a rákövetkező etnológiai vizsgálódások ezzel ellentétes következtetésre jutottak (vö. Busset és társai 1929).

A fenti összehasonlítások jól mutatják a gyarmatosítás strukturális ambivalenciáját, amely egyidejűleg történik tudományos és katonai eszközökkel. Az európai múlthoz való társításuk révén a berbereket az algériai gyarmati terv kedvezményezett végrehajtóinak, a mission civilisatrice kiváltságos alanyainak szemelték ki: „Könnyen fognak hasonulni eszméinkhez és munkamódszereinkhez” (Démontes 1930: 360). S míg Algériában, szemben Marokkóval,⁸ sosem volt külön „berber politika”, Kabylia, mint azt már az oktatáspolitikai esetben láthattuk, aránytalanul nagy figyelmet kapott a nemzeti törvények végrehajtásakor. És bár bizonyosan nem teremtették meg az arabellenes évolué-*ket*, amiben a francia hivatalnokok talán reménykedtek, ezen etnikai preferenciának kettős hatása volt. Először a Franciaországba irányuló bevándorlás széles csatornáit nyitotta meg. Mivel a gyarmati földtörvények gyakorta kisajátították családi földbirtokukat és az iskolában a francia nyelvet és kultúrát ismerték meg, a kabil férfiak (katonaként vagy gyári munkásként) a kormányzati és magántoborzás első számú célpontjaivá váltak a francia hadigépezet feltöltésére tett kísérleteknél a két világháború során.⁹ Bár e vándorlási folyamat fokozatosan áterjedt arab-Algériára is, az algériai háború előestéjén a franciaországi algériai bevándorlók még több mint hatvan százaléka a kabyliai tartományokból érkezett, és a kabil családok csaknem egynegyedének legalább egy tagja Franciaországban dolgozott (Khellil 1994: 14). Másfelől ez a gyarmati figyelem megalapozta a későbbi, a függetlenség elnyerését követő berber kulturális mozgalom fejlődését. A berber kulturális és politikai társulások, gyakran átvéve a „Kabil Mítosz” retorikáját, mint látni fogjuk, fenntartották ama asszimilációellenes állításukat, hogy egyszerre eredendőbbek (arab előttek) és európaiak (vagy legalábbis a Kelet és a Nyugat szintézisét alkotják, hidat képeznek a Földközi-tengeren), amikor az európai kormányokhoz fordultak gazdasági és politikai támogatásért. Hasonlóképpen, az őshonos francia kisebbségekkel (az auvergne-iekkel, baszkokkal és keltákkal) való vélelmezett ősi rokonságuk szolgáltatta az alapját a regionális kulturális mozgalmakkal való jelenlegi szövetségüknek.

A regionalizmus és a francia központosítás

Hozzá kell tennünk, a Franciaországon belüli etnikai különbségekre történő, meg-megújuló gyarmati utalások a periferikus népcsoportoknak a Harmadik Köztársaság nemzeti

projektumába történő integrálásával kapcsolatos késő tizenkilencedik századi aggodalmakról tanúskodnak. Miközben az ebben a korszakban született francia történelemkönyvek (amelyek némelyike még ma is használatban van ilyen vagy olyan formában) francia etnikai gyökereket tulajdonítottak „őseinknek, a galloknak”, és a francia nemzet meglétét az 1789-es forradalommal befejezett ténynek tekintették, azalatt változatlan ütemben folytatódtak a tudós viták e gyökerekről és egységekről.¹⁰ Amint Eugen Weber érzékletesen bemutatta, a francia nemzetépítés jócskán belenyúlt a huszadik századba, hiszen a kulturális és politikai hatalmat csak lépésenként vették át a helyi klérustól és notabilitásoktól az államilag kinevezett és választott iskolamesterek és prefektusok (Weber 1976). E fokozatos átalakulásban különleges jelentősége volt annak a szerepnek, amelyet a helyi nyelvek játszottak a nemzeti közoktatási rendszerben. Sok esetben, és különösen Bretagne-ban a nyelvi homogenizáció kérdése szorosan összekapcsolódott a szekularizáció problémájával. Itt az 1789-es forradalom után létrehozott négy körzetet (département) pontosan a korábbi tartomány négy történeti katolikus egyházmegyéje vagy püspöksége alapján jelölték ki, amelyek maguk is négy különálló nyelvterületnek feleltek meg, s amelyekben a breton nyelv eltérő dialektusait beszélték. Napóleonnak a katolikus egyházzal kötött 1801-es konkordátuma után a klérus tagjai nagyobb beleszólást kaptak az iskolai adminisztrációba és a mindennapi oktatásba. Az iskolák mindenekelőtt a vallási katekizmusokat tanító intézményekké váltak, és a törvénykezés kétértelműségei miatt a tanítás a megfelelő breton dialektusokban zajlott (McDonald 1989: 37). Ekképpen a breton kulturális identitás újratermelését az egyház közvetítésével az iskolarendszer végezte el. Az etnikai-nyelvi identitás újratermelésének éppen ezeket a mechanizmusait kívánták eltörölni a Ferry-törvények az 1880-as évek elején. Az 1882. március 28-i törvény az elemi oktatás egészét kötelezővé és szekulárisrá tette, megszabadítva az iskolarendszert a klérus minden befolyásától. 1887-ben aztán egy jogszabály a franciát tette az egyetlen elfogadható nyelvvé az iskolákban, törvénnyé változtatva egy korábbi, 1880. június 6-i, Jules Ferry oktatási miniszter által kiadott rendeletet (McDonald 1989: 39-40). E központosító intézkedések a periférikus vidékeken igyekeztek körülbástyázni a francia nemzeti jelenlétet. A nemzeti közoktatási rendszer felett visszanyert uralom révén a Harmadik Köztársaság a fenyegetett nemzeti egység és hűség helyreállítására törekedett, s eközben a szubnacionális identitás nevében fellépő mozgalmaknak igyekezett elejét venni. A párizsi kommün és a nagy-kabyliai felkelés mellett az 1870-71-es évek a délkeleti, okszitán nyelvű régiók szeparatista mozgalmainak felemelkedését hozták. 1870 szeptemberében tizenhárom département mezőgazdasági és gyári munkásait képviselő társulás egy csoportja megalakította a Ligue du Midi-t, amely a nyilvánosság elé tárta a nagyobb

állásbiztonságtól az autonóm önkormányzatig terjedő követelései sorát, ám a mozgalmat a párizsi kommun utórezgéseként leverték. A Harmadik Köztársaság végnapjaiban a francia kormány olyan törvényeket fogadtatott el, amelyek formálisan kizárták az efféle szeparatizmust.¹¹ E gyakorlati intézkedések azonban, akárcsak Algéria esetében, nem törölték el a Franciaországon belüli kulturális különbségeket, hanem inkább a különféle etnikai és nyelvi kategóriák kikristályosodásával társultak. A tizenkilencedik század etnológusaira és nyelvészeire Kabyliahoz hasonlatos vonzerőt gyakoroltak a rurális, periférikus vidékek, mint például Finistère (Bretagne-ban) vagy Auvergne (Okszitániában), ahol – feltevésük szerint – az ősi, romlatlan kultúrát a modernségtől és az iparosodástól érintetlen állapotában figyelhették meg. E Harmadik Köztársaság-beli tudósok etnográfákat adtak ki (Chevallier 1934, Le Goffic 1902), hagyományos dalokat és táncokat gyűjtöttek (Quellien 1889) és szótárakat kompiláltak (Vallée 1980). E vállalkozások nagyban hozzájárultak a kérdéses régiók lakóinak közösen birtokolt alapvető kulturális sajátosságainak felvázolásához, és ahhoz, hogy e különbségeket természeti faji kategóriák vagy „szellemiség”-ek számlájára írják (génie d’oc szemben a génie d’oil-lal). Mi több, e folklorisztikus beszámolókat azonnal magába habzsolta az a késő tizenkilencedik századi párizsi elit, amelynek romantikus művészeti forradalma közepette az okszitán/provanszál irodalmi reneszánsz és különösképpen Frédéric Mistral versei amúgy is nagy népszerűségnek örvendtek. A kulturális különbségek romantikus magasztalását nem szabad a francia modernizációval ellentmondásban állónak tekinteni, hanem inkább az asszimiláció determinált ellenpontjának, a „modernség ambivalenciája” részének (vö. Bauman 1991). Sőt; a kabil esethez hasonlóan az etnikai különbségek véget nem érő diskurzusát később maguk a regionalista mozgalmak mozgósították. Ekképp megállapíthatjuk, hogy egyértelmű korreláció áll fenn az anyaországon belüli, illetve a gyarmati (különösen az algériai) asszimilációs kísérletek között. Olyan folytonosság, amelyet a mai etnikai aktivisták, akik elítélik a Harmadik Köztársaság „belső gyarmatosítás”-át, sosem tévesztettek szem elől (vö. Sibé 1988).¹² Cikkem hátralévő részében a francia nemzetállammal szemben megfogalmazott hasonló álláspont és a közös politikai program kialakításának három döntő momentumát fogom tárgyalni. A dekolonizáció korszakát, a korai nyolcvanas évek multikulturális kísérleteit és a globalizációtól való félelmet meglovagoló szélsőjobb kilencvenes évekbeli felemelkedését vizsgálva a bevándorló és a regionalista mozgalmak közötti konvergencia főbb pontjait fogom megvilágítani, valamint e mozgalmak sajátos viszonyát az egységesülő Európához.

Európa és kisebbségei

Az előző részben a késő tizenkilencedik századhoz nyúltam vissza annak igazolására, hogy a nemzeti integráció inkább elősegítette, semmint elnyomta az identitás szubnacionális kategóriáinak kikristályosodását. Ebben a részben azt kíséreltem meg demonstrálni, hogy e folyamatok miként maradtak befejezetlenül az elmúlt negyven évben, illetve miként alakultak át egy harmadik, szupranacionális entitással, tudniillik Európával való összefüggésükben. Mint egy nagymértékben a gyarmati birodalmak megszüntetésére alapozott második világháború utáni képződmény, az európai integráció gyökeresen átalakította a társadalmi szerveződések nemzeti és regionális, etnikai vagy nyelvi modelljeinek működését. Az integráció helyi következményeinek – csakúgy, mint az európai és antikolonialista nacionalizmusok hatásainak – megvan a maguk sajátos története, amelynek feldolgozása eddig még éppen csak megkezdődött (vö. Darian-Smith 1994). Az itt következő rész a különféle Franciaországon belüli kisebbségi eltérések – az összetartozás más politikai kategóriáival összefüggésben történő – nyilvános megmutatkozásainak mozzanatait megvilágítva bemutatja, hogy a szupranacionális Európa miként tagozódott be a helyi kulturális és politikai vitákba.

Felszabadítás és nemzeti identitás: az algériai háború

Az algériai háború jelentős mértékben átalakította mind a francia, mind pedig az algériai nemzetállam belső szerveződését. Az 1954–62-es háború, amely még azelőtt kezdődött, hogy elült volna a por a Dien Bien Phu-i csatamezőn, nem csupán Algéria nemzeti felszabadító háborúja volt, de úgy is tekintették, mint valódi, Franciaországon belüli polgárháborút.¹³ Néhány röpké év elteltével Franciaország elvesztette területe négyötödét, a Negyedik Köztársaság csaknem teljes államszervezete megdőlt és (a visszatérő Charles de Gaulle által) kicserélődött, majd kis híján ez is megdőlt Franciaország saját haderejének egy ultrakonzervatív frakciója, az OAS (Titkos Véderő Szervezete) által végrehajtott, de elvetélt államcsínyben. A gyarmati Dél elszakadása a nemzeti identitás szintjén két fontos következménnyel járt. Először is, a francia kormányzat és a lakosság aktívan részt vett a háború és általában a gyarmati korszak hivatalos amnéziájában.¹⁴ Nem sokkal ezelőttig a háborúról nem emlékeztek meg hivatalosan, és veteránjai nem kapták meg az ancien combattant státusát az összes vele járó kiváltsággal. A háború után született francia fiatalok körében végzett egyik friss felmérés jól jelzi eme „emlékezethiány” mértékét: a fiatalok háromnegyede nem tudta megadni a háború időtartamát vagy megnevezni az algériai ellenállás akár egyetlen vezetőjét (Manceron és Remaoun 1993:

82). A forradalmi FLN és a reakciós OAS háborús bűnösei részére megítélt amnesztiák sorával az Ötödik Köztársaság mindent megtett, hogy történetének gyarmati korszakát elfeledje. Másodszor, e Renan-féle felejtés egy új nemzeti vállalkozás aktív megformálásával társult. De Gaulle irányításával Franciaország politikai orientációja száznyolcvan fokos fordulatot vett észak, egy integrált és egyesített Európa megalkotása felé (amelynek alapjait éppen akkor vetették meg az 1958-as Római Szerződésben) (Fabre 1992). A NATO-ból való kivonulás és a québeci frankofon szeparatista mozgalmak támogatása útján Franciaország új, posztkolonialista pályára lépett, mint a bipoláris geopolitikai rendszer önálló szereplője. Ebben a tekintetben nem volna túlzás azt állítani, hogy a dekolonizáció nem csupán egy, de két új nemzetet teremtett.

A kérdés azonban továbbra is fennáll: e fölfordulás nyomán miféle új nemzeti entitás alkotható? Miféle egyesítő mítoszt gondolhat ki és sugallhat polgárainak és a regionális világnak a nemzetállam? Algériában a Nemzeti Felszabadítási Front az új államot arra az ideológiai alapvetésre építette, hogy Algéria történetileg arab és természettől fogva iszlám állam, ennél fogva a forradalom az egyesített muszlimoknak a keresztények ellen vívott fegyveres harcaként volt elképzelhető.¹⁵ A mára híressé vált csatakiáltással, az „Egy hős, a nép”-pel felfegyverkezve az algériai állam a háború hősiességei révén igyekezett nemzeti konszenzust kialakítani önmaga, mint a forradalmi vezetés természetes örököse köré. Ennek során az állam arra törekedett, hogy a forradalmi fronton belüli ellentétes erők emlékét kitörölje, az Abadane Ramdane, Krim Belkacem, Mohammed Boudiaf vagy Hocine Ait-Ahmedhez hasonló kivégzett vagy száműzött vezetőktől a konfliktus során kivándorolt algériaiakig (jelesül Messali Hadj-ig, akit a tudósok az algériai nacionalizmus „igazi” atyjának tekintenek) és az FLN és riválisa, a Messalista Nemzeti Algériai Mozgalom (MNA) közötti belháborúig (Stora 1995, 1991).

A felejtés folyamata összefüggött továbbá a belső etnikai és regionális különbségek sajátos rendezésével. Az 1940-es évek során a párizsi algériai bevándorló közösség nacionalista vitái az eljövendő ország két ellentétes formulája köré szerveződtek: az Algérie arabe (arab Algéria) illetve az Algérie algérienne (algériai Algéria) jelszavai köré. Az első az Egyiptomban és Libanonban születőben lévő muszlim arab nacionalista mozgalomban látta az európai gyarmatosítás valódi vetélytársát, és a forradalmi megmozdulás szövetségét kereste saját ideológiai meghatározásaihoz és gazdasági megsegítéséhez. A második nagyobb hangsúlyt fektetett az algériai lakosság sajátosságaira, többvallásúságára (tekintettel az őslakos keresztényekre és zsidókra csakúgy, mint a síita és szunnita muszlimokra) és többetnikumúságára (tekintettel a berberül beszélő népcsoportok különféle

változataira: kabilok, chaouik, mzabok és tuaregek). Mivel ezen utolsó csoport jórészt bevándorló kabil autógyári munkásokból állt, „berber válság”-ként hivatkoztak rá, és tagjait 1949-ben kizárták Messali FLN előtti pártjából, a Demokratikus Szabadság Győzelméért Mozgalomból (MTLD). A rákövetkező években más kabil forradalmi vezetőket – mint például Hocine Ait-Ahmedet és Abane Ramdanét – szisztematikusan marginalizálták vagy merényletet követtek el ellenük, amiért túlságosan nyíltan vallották meg regionális kötődéseiket. E feszültségek akkor kerültek legközvetlenebbül felszínre, amikor, rögtön a függetlenség elnyerése után, Ait-Ahmed a Szocialista Erők Frontja (FFS) néven rivális pártot alapított, és nyílt felkelést vezetett Kabylie-ben Ahmed Ben Bella FLN-ének etnikai „fasizmus”-a ellen. S bár a felkelés nem tett szert olyan széles körű támogatásra, mint az 1871-es megmozdulás, az FFS az algériai rezsim erős (bár fegyvertelen) ellenzéki ereje maradt mind Kabylie-ben, mind pedig Franciaországban, még Ait-Ahmed letartóztatása és Európába történő 1965-ös menekülése után is.

Az algériai konfliktusnak egyidejű és hasonló jellegű kihatásai voltak a Franciaországon belüli regionalista mozgalmakra. Már 1920-ban, amikor a párizsi Renault- és Citroën-gyárakban az algériai nacionalista mozgalom éppen megszületett, a korai breton szeparatista mozgalom, a Breiz Atao (Mindörökké Bretagne) nyílt támogatását fejezte ki a francia gyarmatok – különösen Algéria – öslakosainak felszabadító mozgalmait mellett, küzdelmüket egynek és azonosnak tekintve. A harmincas évekre azonban vezetői mind közelebb kerültek Németország diadalmas Nemzetiszocialista Pártjához, autonómiaképük egyre rasszistább lett, és arab „fertőzöttség”-től mentes kizárólagos kelta államról álmodtak (McDonald 1989: 122-123). Franciaország náci megszállása idején a mozgalom a német és a vichyi vezetés nyílt támogatását élvezte, és a Breton Nemzeti Tanács formájában bizonyos fokú autonómiára tett szert – német egyenruhát viselő csapatok felállítása ellenében. A háború után a mozgalmat feloszlatták, és több mint nyolcszáz tagját kollaboráció miatt kivégezték (Beer 1980: 14).

A faji esszencializmus azonban inkább kivétel volt, mint szabály a franciaországi regionalista mozgalmak körében. Jellemzőbb volt, hogy a regionális mozgalmak nyíltan marxista retorikát alkalmaztak a francia nemzetállam belső gyarmatosítása (colonialisme interieur) elleni bírálatukban (vö. Sibé 1988). Sok breton és okszitán harcos politikai nézeteinek radikalizálódásában az algériai háború szolgált döntő momentumként (vö. Martin 1975: 70). Az algériai győzelem és a Negyedik Köztársaság bukásának hajnalán Franciaország-szerte számos regionális nacionalista mozgalom alakult a Mouvement pour l'Organisation de la Bretagne-től a Comité Occitan d'Études et d'Action-on keresztül a Comité Corse pour l'Indépendance-ig, s mind az FLN példáját követték: eltöltötte

őket a lehetséges párizsi hatalmi vákuum előérzete. Ne hárítsuk azonban a felelősség egészét a háborúra. A Negyedik Köztársaság az 1951-es Loi Deixonne révén már tett bizonyos engedményeket a Franciaországon belüli kisebbségek elismerése terén, amikor lehetővé tette a regionális dialektusok tanítását az egyetemi tanterv keretében, s e nyelvek használatát a francia nyelv oktatása során. A potenciális diák aktivisták számára tehát már létezett egy intézményes fórum, ahol összegyűlhetnek, vitázhattak és támogatókat toborozhattak. Sőt az etnikai mozgalmak egyes értelmiségi tagjai, mint például az okszitán tudós Robert Lafont, felismerték, hogy a gyarmatosított muszlim algériaiak és a franciaországi bretonok nehéz helyzete között jelentős különbségek vannak, amennyiben az utóbbiak maradéktalanul élvezhették politikai és állampolgári jogaikat (Lafont 1967: 141). Végezetül, az etnikai mozgalmak tényleges radikalizálódására nyilvános sztájkok, demonstrációk és bombarobbantások bevetésével (különösen a bretonok és a korzikaiak esetében) döntően az 1968. májusi, diákok vezette „események” után került sor. Ezzel együtt kijelenthető, hogy nagy részben az algériai háború hatásának következtében a dekolonizáció lett az a lencse, amelyen keresztül a Franciaországon belüli etnikai mozgalmak saját küzdelmüket szemlélték.

A háború tehát a Földközi-tenger mindkét oldalán vitákat provokált a nemzetállamon belüli etnikai-nyelvi heterogenitás lehetséges szerepét illetően. Algériához hasonlóan a francia Ötödik Köztársaság is kereste azokat a motívumokat, amelyek révén birodalom utáni identitását megjeleníthette. De Gaulle nyílt Európa felé való fordulása, az Európai Szén- és Acélközösségnek, illetve később a Közös Piacnak nyújtott támogatása és a Németországgal megújított szövetség újrarendezést jelentett, bár a québeci felszabadító mozgalom támogatása ellentmondott ennek a tendenciának. A regionális integráció és a nemzeti meghatározottság közötti ilyen ambivalencia nyilvánult meg a Loi Deixonne és a regionális nyelvjárások tantervi oktatásának ingadozó támogatásában is. Mindezzel együtt ezek a dekolonizációt követő évek azok, amelyeket a tudósok egybehangzóan az etnikai aktivizmus „újjáéledésé”-vel jellemeztek.

Az 1980-as évek elejének multikulturális kísérletei

A francia nemzetállamnak az egység és sokféleség, univerzalizmus és partikularizmus között ingadozó gyakorlata a nyolcvanas évek elején a szocialista kormány multikulturális kísérletei folytán változni kezdett. Mandátumának első néhány évében a francia szocialista párt számos - a kisebbségi és regionalista kultúrákat bátorító és támogató - decentralizációs tervet dolgozott ki. Lorient-i beszédében,

közvetlenül az elnökválasztás előtt, François Mitterrand a „különbözőség jogá”-t mint egyetemes emberi jogot védelmezte (Giordan 1982: 7). Ez nem kevesebbet jelentett, mint a francia nemzeti egység újrafogalmazását a kulturális és nyelvi sokféleség jegyében. A La France au pluriel („A pluralista Franciaország”) című programhoz írott előszavában Mitterrand megjegyezte: „mély meggyőződésünk, miszerint ha Franciaországnak egységesnek kell lennie, akkor egyszersmind különbözőségeiben gazdagnak is. Egysége naggyá tette országunkat; sokféleségének tiszteletben tartása meg fogja akadályozni felbomlását. Egységes és sokféle: ez Franciaország” (Parti Socialiste 1981: 10).¹⁶ Ezalatt a kormány továbbra is fenntartotta egységes nemzeti közoktatási rendszerét, kiterjesztette a Loi Deixonne-t, és megnövelt pénzügyi támogatást adott a független kulturális szervezeteknek, legyenek bár bevándorló vagy regionális gyökerűek.

Ezen átalakulást legközvetlenebbül a „beur mozgalom” esetében figyelhetjük meg. 1981-ben Mitterrand eltörölte az 1930-as évek antifasiszta és antiszeparatista törvényeire visszanyúló, a bevándorlók társulásait sújtó korlátozást. E reform nyomán a második generációs észak-afrikai bevándorlók nagy számban kezdeményeztek kulturális tevékenységeket és társulásokat a rádióállomásoktól, zenekaroktól, újságoktól és önéletrajzi regényektől kezdve egészen az alsóbb osztályok szervezeteiig. E próbálkozások jó része a külvárosi gettóélet gyakorlati problémáival – a leromlott lakótelepek újjáépítésével vagy a helyi fiatalok iskola utáni felügyeletével – igyekezett megbirkózni, ám mások közvetlenül a francia egység hivatalos változataiban marginalizált bevándorlók kultúrtörténetének felelevenítését célozták. E tevékenységek nem csupán a rugalmas finanszírozás formájában megnyilvánuló nyílt kormányzati támogatást kapták, de bőségesen szerepeltek fotókiállításokkal és élő előadásaikkal a Georges Pompidou párizsi kulturális központban is 1983-ban (CCI 1984). A beur mozgalom azonban nem korlátozódott a multikulturalizmus liberális teóriáiba könnyűszerrel bevonható művészeti és fejlesztési tevékenységekre, hanem a francia „integráció motorjá”-nak aprólékos bírálatára is kiterjedt. Az 1983–86 közötti időszakban a „beur-ök”¹⁷ nagy számban szerveztek és vettek részt antirasszista politikai felvonulásokon és faji egyenlőséget, valamint állampolgári jogokat követelő tüntetéseken, amely jogokat szerintük de facto megtagadtak tőlük a meritokratikus francia elvek. Számos beur szerző pedig önéletrajzi regényében fejezte ki mély megvetését ama kulturális ellentmondást illetően, hogy bár az iskolarendszerben kételyektől mentes „francia” identitásra tanították őket, a mindennapi rasszista attitűdök azt tudatosították bennük, hogy szükségszerűen idegenek (étranger) vagy „arabok” ők. A szerzők egybehangzóan (bár eltérő módokon) azt állították, hogy ők valamiképpen egyszerre voltak

mindkettő és egyik sem: „valahol két kultúra, két történelem, két borszín között, sem fekete, sem fehér, maguk találják ki [saját] gyökereiket...” (Charef 1983: 17).¹⁸ E hibriditást ábrázolva jelentette ki Nacer Kettane, az 1985-ös polgárjogi tüntetés szervezője és a Radio Beur elnöke, hogy: „A »McDonald's kuszkus-sültkrumpli társadalom« mutánsai vagyunk, és itt maradunk, akár tetszik ez nektek, akár nem!” (Kettane 1986: 19.)

Bár e tüntetések és nyilatkozatok elsősorban a hibriditást, a mind Észak-Afrikától, mind pedig Franciaországtól való távolságtartást tették meg a beur identitás központi elemének, a beur mozgalom ezzel együtt mindig szoros kapcsolatban maradt az ugyanebben az időszakban Algériában és Franciaországban is lábra kapó berber kulturális mozgalommal. 1980 tavaszán az algériai hatóságok betiltották a Tizi-Ouzou Egyetemen (Kabyliában) egy, a korai berber költészetéről tartandó előadást, s ez hónapokon át tartó diáklázadásokhoz és általános sztrájkokhoz vezetett Algériától Párizsig. Akárcsak a beur esetben, a tiltakozók itt is azt követelték, hogy a kormány új modernizációs programja ismerje el a berber nyelvi és kulturális különbözőségét. E társadalmi mozgalom óriási hatással volt a tágabban értett algériai bevándorló közösségen belüli kabil többségi népeiségre, és nyomában számos kulturális társaságot alapítottak. Berber tánccsoportok, színházi együttesek és nyelviskolák alapítása révén e társulások elérték azokat a második generációs bevándorlókat is, akik fizikailag el voltak választva Kabyliától és sajátos kulturális-politikai helyzetétől. E transznacionális mozgalom azon kitelepült kabil értelmiségiek politikai aktivitásán alapult, akik Párizsban a hatvanas évek vége óta kulturális és irodalmi tevékenységet folytattak, és onnan az algériai kormányra nyomást gyakoroltak. A kiterjedtebb beur mozgalommal való összeérése folytán azonban olyan szélesebb és fiatalabb népcsoportokhoz is eljutott, amellyekkel ügyük azonossága kapcsolta össze. A beurökhöz hasonlóan a berber aktivisták is hibrid, köztes kulturális identitást hirdettek, amely átfogóan mediterrán volt, valahol az arab és a francia között, a kabil mítosz faji sémáinak megfelelően. Az informátorok közül sokan valójában azt állítják, hogy maga a „beur” megnevezés is részben a „Berberes d'Europe” terminus összevonásából származik (Silverstein 1996). Ebben a tekintetben tehát az etnikai és nyelvi különbözőség nyilvános kifejezésének a szocialista törvénykezés által Franciaországban megnyitott csatornái nem eredményezték szükségszerűen a bevándorló lakosság teljesebb integrációját a francia nemzetállamba, hanem sok esetben inkább az állam területi és képzeletbeli határain kívül eső közösségekhez való erősebb kötődéshez vezettek. Hasonlóképpen, bár a breton és okszitán aktivisták szintén élvezték a multikulturalizmus ideiglenes kormányzati támogatását, továbbra is élesen bírálták a francia

nemzetállamot, és más nyelvi vagy etnikai kisebbségi csoportokkal kerestek közvetlen kapcsolatot a burjánzó európai szupranacionális testületeken keresztül. E regionalista csoportok viszonya az európai intézményekhez történetileg ambivalens volt. Egyfelől e testületek a kérdéses csoport számára a kapitalista fejlődés kvintesszenciáját jelentették, amennyiben a külső és belső versenytársakkal szemben általában az államok gazdasági érdekeit védték. Sok militáns szemében a francia gazdaság beillesztése a Közös Piacba a kis üzletek és farmok pusztulását jelentette, mivel a Brüsszelben hozott technokrata döntéseket nem igazították a helyi gazdaságok érdekeihez, például Okszitánia borgazdálkodásához (Touraine és társai 1981: 103). Másfelől viszont a francia nacionalizmus és neokolonializmus ellensúlyaként az Európába való betagozódás a regionális fejlődés reménységét jelentette (Alcouffe és társai 1979: 7). Az Európai Parlament a fejletlen régiók ipari beruházásainak elősegítésére 1974-ben létrehozta az Európai Regionális Fejlesztési Alapot (FEDER). S bár eredetileg a pénzeket egy kvótarendszer szerint a tagállamok kapták meg, akik aztán tetszésük szerint oszthatták el az összeget, az 1984/85-ös reformsorozat nagyobb teret adott a helyi közösségeknek, hogy javaslataikat a pénzalapok közvetlenül vizsgálják meg. Csak Bretagne egymaga több mint 1,7 milliárd frankot kapott 1974 és 1984 között mintegy ötszáz különböző vállalkozásra (Quéméré 1986: 63).

Az 1980-as évek elejének francia szocialista törvényeit valójában már megelőzte egy sor, a tagállamok kisebbségeinek nyelvi és kulturális jogait megerősítő európai végzés. Az Európa Tanács már 1961-ben ajánlást fogadott el arra nézve, hogy az Európai Emberi Jogi Konvencióhoz csatoljanak egy kiegészítő cikkelyt, amely kimondaná: „A kisebbségekhez tartozó személyeket ... nem lehet megfosztani azon joguktól ..., hogy saját kulturális életük legyen, saját nyelvüket használják, saját iskolákat nyissanak, és hogy az általuk megválasztott nyelven tanítsák őket” (idézi Giordan 1982: 14). E szándékokat megerősítette a rákövetkező években a Helsinkii Egyezmény (1975), valamint az európai kulturális miniszterek első oslói konferenciája (1976). Végezetül pedig, amikor a szocialista reformok Franciaországban már kezdtek formát ölteni, 1981 októberében az Európai Parlament egy hasonló végzést fogadott el arra nézve, hogy az EK adjon ki egy chartát a regionális nyelvekről és kultúrákról, valamint a kisebbségi jogokról (Giordan 1982: 24). Mitterrand nyilatkozatai tulajdonképpen nagyrésztben egy magasabb, szupranacionális szinten kezdeményezett reformmozgalomra adott helyi válaszként értelmezhetők, semmint a francia helyzet sajátságai által életre hívott újításokként.

A franciaországi regionális csoportok e deklarációkra válaszként széles körű konferenciákat szerveztek az 1980-81-es időszakban, a társulások pluralitását hozva létre Franciaország mind a hat nagy őshonos kulturális régiójában:

Bretagne-ban, Okszitániában, Katalóniában, Elzászban, Flandriában és Baszkföldön. E találkozók további Franciaország- és Európa-szerte tartott interregionális kongresszusokkal egészültek ki, amelyek a különböző „kisebbségek”-hez tartozó etnikai aktivistákat egyesítették abbéli erőfeszítésükben, hogy igényeiket egységes módon jelenítsék meg. A kongresszusok a korábbi, főként a baszk és breton kulturális társulások között az 1970-es évek elején tartott találkozókból merítették inspirációt (Sibé 1988: 148). Az interregionális támogatás eme megnyilvánulásai gyakran a vélt rokonság nyomvonalait követték, miként a bretagne-i, cornwalli, északír, skót és walesi csoportok részvételével rendszeresen megtartott pánelkonferenciák, vagy a határokon átnyúló etnikai mozgalmakét, például a katalánok és a baszkok esetében. Mindenesetre az európai intézmények kiépülése és ezeknek a kulturális jogokat támogató nyilatkozatai tették lehetővé, hogy a követeléseket nemzetközi szinten egységesítsék, és hogy az egyes követelésekkel az európai testületekhez forduljanak (mint például az okszitán csoportok esetében, akik közvetlenül az Európai Parlamenthez nyújtottak be petíciót nyelvük hivatalos elismeréséért). E fejlemény, amelyet csak erősített a francia államférfiak aktív szerepe az államközi gazdasági és politikai kapcsolatok kiépítésében, voltaképpen leértékelte a francia nemzetállam szerepét saját belső sokféleségének szabályozásában, és lehetővé tette a szubnacionális csoportoknak, hogy tartós transznacionális kapcsolatokat hozzanak létre. Amint Robert Lafont 1978-ban megjegyezte: „Mostanra világossá vált, hogy [Okszitánia jövője] többé nem regionális ügy, sőt nem is francia, hanem éppenséggel európai kérdés” (Alcouffe és mások 1979: 199).¹⁹

Globalizáció és terrorizmus

Amint a legutóbbi részben említettem, a szocialista kormány kísérletei a francia nemzeti jelképrendszer multikulturális elvek szerinti megújítására hozzájárultak a nemzetállam territoriális határait semmibe vevő transzregionális és transznacionális egység csatornáinak megnyílásához. A Franciaországon kívüli és belüli kulturális-politikai események jóvoltából a következő tizenöt évben e kapcsolatok egyre jobban elmélyültek. Míg az 1980-as években Franciaországban a bevándorló és regionális közösségek a térben távoli, fiktív vagy valóságos rokon csoportokkal (a beur-ök a berberekkal, a bretonok a walesiekkal) építettek ki kapcsolatokat, addig a kilencvenes évek közepére a kapcsolatépítés túlhaladta az ilyen megfontolásokat, s az egymástól igencsak különböző bevándorló- és regionális közösségek egyesítették erőfeszítéseiket az extrém nacionalista törekvésekkel szemben. Ebben a részben azt

igyekszem bemutatni, hogy ez az egység közvetlen összefüggésben állt azzal a diskurzusváltással, amely az univerzális jogok nyelvezetéről átállt a francia nemzetállamnak mint a szuverenitás hegemon formájának explicit bírálatára.

Először, ezt az átalakulást tanúsítja a szocialista Beur Mozgalom összeomlása. Az utóbbi tíz évben ez a színes társadalmi mozgalom erőteljesebben etnikai és vallási jelleget öltött a Földközi-tenger túloldalán fellelhető pártviszonyoknak megfelelően. E változást két jelentős esemény adja hírül. Ezek közül az első az antirasszista „jogot a különbözőségnek” diskurzus kisajátítása szélsőjobboldali xenofób csoportok által. A „differencialista rasszizmus”-nak vagy „neorasszizmus”-nak nevezett irányzat (Balibar 1991; Gilroy 1990), például a Nemzeti Fronthoz hasonló csoportok, az apartheid olyan változatát tették magukévá, amely relativizálta a kulturális különbségeket, közben azt állítván, hogy a közöttük lévő határok bármiféle megsértése ellenséges etnikai konfliktusokhoz vezetne. A seuil de tolérance (toleranciaküszöb)²⁰ pseudotudományos fogalmát alkalmazva Jean-Marie Le Pen nyíltan úgy kommentált egy antirasszista plakátot („Az integráció olyan, mint egy motorkerékpár, az [üzemanyagok] keverékére van szüksége”), hogy: „Igen, de [a keverék] öt százalék felett tönkreteszi a motort” (Le Monde, január 22., 1992: 6). A differencialista logika végkövetkeztetése minden egyes bevándorlócsoporthoz saját „természetes miliő”-jébe történő visszatelepítését jelentette volna, mivel ez érvelésük szerint sokkal méltányosabb és elfogadhatóbb lenne számukra, mint idegen környezetben maradni, a „természetes”, elkerülhetetlen rasszista erőszaknak kitéve. Vagy pedig, ha a hazatelepítés nem lehetséges, mint például a beur-ök esetében, akkor kötelező a francia nemzeten belüli radikális elkülönítés.

A „különbezés jogá”-nak eme kisajátítása tehát a Beur Mozgalom egyik legfőbb tételét kérdőjelezte meg. A beur vezetők különféle módon reagáltak erre a problémára. A szocialista párthoz különösképpen közel állók, mint például Harlem Désir, az SOS-Racisme vezetője, a „hasonlóság jogá”-t (droit à la ressemblance) kezdték követelni, és az azonosság egészében asszimiláns modelljét tették magukévá (Désir 1987). Az olyan szervezetek, mint az SOS-Racisme, a France-Plus, a Rasszizmus Elleni Mozgalom a Népek Barátságáért (MRAP), a Culture et Liberté Ile-de-France, az Új Bevándorló Nemzedék Szövetsége (ANGI) és mások, amelyek sértetlenül kerültek ki a Beur Mozgalomból, ma is az „itt-és-most” gyakorlatias ideológiája alapján működnek. Bár e csoportok tagsága soketnikumú, és igencsak szemben állnak az idegengyűlölő szélsőjobboddallal, jellegük szerint továbbra is apolitikusak, és jobbára közvetlenül az állami és önkormányzati szervekkel (mint például a Tárcaközi Városi Bizottsággal) működnek együtt, hogy a lakás- és foglalkoztatási szektorokban elősegítsék a

bevándorló fiatalok esélyegyenlőségét. Az e csoportok vezetőivel folytatott beszélgetéseim során arról tájékoztattak, hogy ők távol tartják magukat minden olyan kulturális politikától, amely a bevándorló népcsoportoknak a francia nemzetállamtól való elszakadását implikálná, és hogy a „kultúra”-t illető támogatásuk jobbára a folklór és a népművészet területére szorítkozik.

Másfelől, a régebbi beur vezetők egy része az ezzel ellentétes taktikát választotta: az identitás esszencialista értelmezését alkalmazza, és a határokon túli politikai helyzettel szorosabb összefüggésben álló terveket sző. Sokak, akikkel szót váltottam, árulást emlegettek a beur vezetőkkel kapcsolatban, akik antirasszista tevékenységüket saját politikai és kereskedelmi céljaik támogatására használták. Számukra a Beur Mozgalom multikulturalizmusa cselnek bizonyult, amely a létező intézményesített rasszizmussal szemben a francia-algériaiakat kulturálisan csak még skizofrénebbé, és társadalmilag-gazdaságilag még kivetettebbé tette. A vereség eme érzetére válaszul a francia nagyvárosokban sok iszlám vagy berber társulás jött létre az elmúlt öt évben, s ezek a csoportok sikerrel toboroztak tagokat a második és harmadik generációs francia-algériaiak soraiból (Pujadas és Salam 1995; Silverstein 1996). Egy személyiség, Toumi Djaidjé, a lyoni közösség szervezőjéé és az 1983-as Marche de Beurs jelképes vezetőjéé nemzeti szimbólummá és e pályáiv gyakorta hivatkozott példájává vált, amikor formálisan is ultrakonzervatív iszlám nézeteket tett magáévá egy rövid 1993-as börtönbüntetést követően.

A beur mozgalom ilyenén elfordulása a multikulturális hitvallásoktól az esszencialista etnikai-vallási kategóriák felé ráadásul nagy vonalakban megfelelt az algériai helyzet radikalizálódásának és az iszlám és berber identitások növekvő algériai politizálódásának. A rendkívüli állapot 1992-es bevezetése óta Algéria pusztító polgárháborún ment keresztül, amelynek során a felfegyverzett iszlamista csoportok és a kormányzati fegyveres erők közötti harcokban legkevesebb 70000 ember meghalt. A berber csoportok ezen felül harmadik erőként határozták meg magukat, a viszonylagos politikai vákuumot arra használva, hogy a falvak önvédelmi erőivel kiteljesedett virtuális autonómiát harcoljanak ki Kabyliaiban, és hogy a berber nyelv standardizált változatának (tamazight) az arabbal egyenértékű hivatalos nyelvként történő elismerését követeljék. A nyugati hatalmak kedvét keresve a kabil mítosz kedvező sztereotípiáit is felhasználták, hogy önmagukat nemcsak eredendőnek és iszlám előttinek, de demokratikusnak és ennél fogva iszlámellenesnek is láttassák (mivel az iszlám politikát Európában egyre inkább a fasizmussal és a terrorizmussal hozták összefüggésbe). Franciaországban a berber szervezetek éppen azon az alapon érvelnek a kormányzati szervek pénzügyi támogatása mellett, hogy ők a vallási helyett a kulturális identitásra helyezik a hangsúlyt, ezért a

szavazati jog nélküli fiatalok egy részét eltéríthetik arról a pályáról, amely sokakat, például Toumi Djaidját, a fundamentalizmushoz vezetett. Mantes-la-Jolie-ban egy berber kulturális társulás egyik alapító tagja elmondta nekem, a szervezet alapítására éppen az adta az ötletet, hogy hirtelen tudatára ébredtek: számos fiatal észak-afrikai barátjuk és ismerősük iszlamista szervezeteket kezdett látogatni, amelyek bérkaszárnnyák pincéinek imatermeiben vertek tanyát. Két esemény különösen éles fényt vet arra, hogy az algériai küzdelem miként jelent meg a Földközi-tenger túloldalán is. Először is, az algériai ügyekkel kapcsolatos tüntetések, választási viták és politikai küzdelmek kezdtek nagyobb nyilvános támogatást szerezni a bevándorló közösségen belül, mint a sajátosan „francia”-ként érzékelt regionális és országos ügyek. Különösen jól látható ez az 1995. áprilisi francia elnökválasztás és az 1995. novemberi algériai választások részvételi arányának különbségében. Az utóbbi esetben megfigyelhető magas bevándorlói részvétel nagyrészt az összes fontosabb algériai politikai párt aktív franciaországi jelenlétének köszönhető, s egyre szorosabb kapcsolatuknak a bevándorlók kulturális szervezeteivel. A berberetek esetében például a két nagy párizsi kabil egyesület, az Association de Culture Berbère (ACB) és a Tamazgha közvetlen kapcsolatban állt azzal a két rivális politikai párttal, amelyek választóikat zömmel Kabyliaából toborozzák – azaz a Kultúráért és Demokráciáért Egyesülettel (RCD) és a Szocialista Erők Frontjával (FFS), amelyekkel Franciaországot és Algériát illetően hasonló politikai nézeteket vallanak (Silverstein 1996). A választások előestéjén a közösségek szervezőivel és a párttagokkal folytatott beszélgetéseim arról győztek meg, hogy a bevándorlók szavazatai létfontosságúak Algéria és a Franciaországban élő algériaiak jövője szempontjából. Az ACB/RCD vezetők számára a választások arra adtak esélyt, hogy az összes algériai (akár kabil, akár arab) kemény, „irtó” álláspontot foglaljon el az iszlám fundamentalizmussal szemben, amely, ha ellenőrizetlenül hagyják, világszerte felszámolná a politikai és kulturális szabadságot. A Tamazgha/FFS támogatói szerint a választás egyszerű csalás volt, amely csupán egy olyan katonai diktátor hatalmának törvényesítését fogja elérni, aki nyíltan ellenzi a kisebbségi jogokat.²¹

Másfelől, az algériai kulturális politika transznacionalizációja erőszakosabb formákat is öltött, jelesül a párizsi és lyoni vasútállomások és iskolák elleni robbantások során 1995 nyarán és őszén. Bár ezen erőszakos tettektől nyíltan elhatárolódott a francia algériaiak és muzulmánok döntő többsége, ezek igenis kaptak logisztikai támogatást kisebb franciaországi militáns csoportoktól, amelyek az algériai Fegyveres Iszlám Csoport (GIA) radikális iszlamista tétételeit követik, beleértve egy „beur”-t, Khaled Kelkalt is Lyon egyik külvárosából, Vaulx-en-Velinből. A

francia sajtó és a kormány számára mindez azt bizonyította, hogy létezik az iszlamista szélsőségesek egy kiterjedt nemzetközi hálózata, amely vélhetőleg Algériától a francia külvárosok bevándorlóin keresztül Kölnig, Szarajevóig és Kabuliig ér. Az állambiztonság e feltételezett fenyegetésének elhárítására a francia kormány sürgősségi intézkedéseket hozott (a „Vigipirate”-tervet) a belső és külső határok biztonságának helyreállítása érdekében, s ezzel elhalasztotta a schengeni egyezmény és a transznacionális európai politikai (vagy rendőri) tér megteremtésének életbeléptetését. E terv továbbá katonai legénységgel erősítette meg a már korábban is felduzzasztott rendőri erőket – amelyek az elkövetkező három hónap során több mint hárommillió igazoltatást hajtottak végre –, egy sor rendőri razziát feltételezett iszlamista szimpatizánsok ellen, valamint kényszer-hazatelepítések hosszú sorát illegális bevándorlókkal szemben. E lépések eredménye a bevándorlás, az iszlám és a terrorizmus kategóriáinak populáris és intézményes összeolvasztása volt.

Eme intézkedések paradoxona, hogy ellentmondanak a francia nemzetállam kulturális újrateremtésére irányuló republikánus ideológiának és politikának, és aláássák azt, amennyiben, mint láttuk, a második generációs bevándorlók körében felerősítik az összetartozásnak a közvetlenül Algériából származó formáit. A jelenlegi antiterrorista intézkedések, ahelyett, hogy előmozdították volna a kommunális integrációt és az asszimilációt, vagy elősegítették volna a multikulturális „új állampolgárság”-ot (nouvelle citoyennité) (vö. Wihtol de Wenden 1988), új kirekesztéshez vezettek. A nemzeti összetartozás belső határainak kirajzolásához, amely határok mentén hatékonyan szegezték szembe a muszlim hitet a katolikus többség saját vallásos eszményeivel, amelyeket az állami szekularizmus leple alatt védelmeztek. A breton aktivizmus történetéből láttuk, hogy a republikánus állam egy évszázad konfliktusait és kompromisszumait követően csupán a közeli múltban szakított véglegesen a katolikus egyházal.²² Az állami szekularizmus általánosságban a magánszférába utalja a vallásos megnyilvánulásokat, bár a gyakorlatban a nyilvános intézményekben, mint például az iskolákban, megtűri az egyéni hit jeleit. Azáltal, hogy az 1995-ös robbantásokat egy vallása által definiált csoportnak tulajdonította, a francia állam tulajdonképpen egységes egészként ítélte el a francia iszlámot, amiért megszegte ezt az új, burkolt konkordátumot, és nézeteit a nyilvános szférára erőltette. A mecsetépítés és a fejkendő iskolai viselése oly módon vált gyanú tárgyává, amiként a templomemelés vagy a kereszt viselése sosem.²³ E különbségtétel révén a konzervatív kormány voltaképpen rasszista elvek szerint definiálta újra a francia nemzetállamot, a nem katolikus és nem gall belső (vallási vagy regionális) különbözőségeket inherensen fenyegetőként kezelve, mint amelyek a felforgatás vagy a terrorizmus lehetőségét rejtik magukban.

A francia nemzeti identitás visszaágyazása ilyen egyszólamú etnokulturalista narratívákba összefüggésben áll az Európai Közösségbe történő francia gazdasági és politikai integrációt övező szélesebb körű vitákkal is. Az erősödő franciaországi nacionalista érzületnek ugyanis legalább annyi köze van a bevándorló „másiktól” való gazdasági, politikai és kulturális félelmekhez, mint a Franciaország szerepére vonatkozó általánosabb bizonytalansághoz a határok nélküli Európában. Ez bizonyosan igaz a bevándorlástól kevésbé zavart vidékeken lakó farmerekre és kiskereskedőkre, akiknek a francia protekcionizmus felszámolása után feltehetően fel kell hagyniuk megszokott életmódjukkal. E társadalmi szereplők számára az elsődleges veszélyforrás nem a Földközi-tengertől dél felől, hanem a Rajnától keletről érkezik. Mindenesetre azáltal, hogy hallgatólagosan vagy szavazati voksukkal is támogatják a Nemzeti Fronthoz hasonló euroszeptikus pártokat, hitelt kölcsönöznek a bevándorlóellenes politikának, és közvetve annak az identitáspolitikának a radikalizálását szolgálják, amely ma a francia nemzetállam szuverén integritására nézve az elsődleges kihívást jelenti. Az egységesülő Európa és a posztkoloniális bevándorlás közötti kapcsolat azonban nem kell, hogy következményeiben feltétlenül ellentmondásos legyen. Mert igaz ugyan, hogy Európa belső határainak gyengülése a külső határok megerősítéséhez vezetett, az Európai Bírósághoz vagy az Európai Parlamenthez hasonló szupranacionális európai testületek párhuzamos megerősödése azonban sok esetben a bevándorló- és menekültcsoportok jogainak védelmét szolgálta. Ez egyfelől az állampolgársági és honosítási törvények közötti nemzeti különbségek eltörlésére vonatkozó egyezmény formájában jelent meg, amely a szigorúbban ius sanguinis nemzeteket, mint például Németország, arra bátorította, hogy megengedőbb ius solis-gyakorlatot vezessenek be (vö. Brubaker 1992). Másfelől ezek az európai intézmények maguknak a bevándorló csoportoknak is fórumokat biztosítottak, hogy azok változásokat kezdeményezhessenek. Már 1994-ben a „13. Nemzet” leple alatt a nem európai bevándorló csoportok együttesen önálló képviseletért fellebbeztek az Európai Parlamenthez (Kastroyano 1994).

Nemrégiben pedig az Európában élő berber csoportok az észak-afrikai és a diaszpórábeli népcsoportok képviseletében szintén leveleket, petíciókat és beszédeket intéztek az ENSZ-hez, az UNESCO-hoz és az Európai Parlamenthez azért, hogy hivatalosan ismerjék el és tanítsák a berber kultúrát egyes olyan országokban, mint Algéria és Franciaország. Egy esetben a granadai telephelyű esernyőszervezet, a „Mediterranean” elérte, hogy 1997. június 11-én az Európai Parlament rendkívüli ülést tartson a berber kultúráról. Az erre az ülésre történő felkészülés jegyében a szervezők számos javaslatot készítettek, felhasználva a különféle internetes beszélgetőcsoportokat is, mint például az Amazigh-Net és a

Soc.Cult.Berber, amelyek az elmúlt öt év során a világban szétszóródott berber népcsoportok közötti politikai és kulturális viták fórumaként szolgáltak. Egy másik párizsi csoportnak a publikációk hasonló eszközeit igénybe véve sikerült európai pénzügyi támogatást szereznie az első Amazigh Világkonferencia megszervezéséhez, amelyet 1997 augusztusában a Kanári-szigeteken tartottak. Arra számítottak, hogy a konferencián részt vesznek a világ minden tájáról érkező berber társulások Észak-Afrikától Franciaországig és Svédországtól Észak-Amerikáig, amelyek közül sokan már korábban is aktívan részt vállaltak a tervezésben és a kivitelezésben.

Ha úgy tűnik, hogy az európai bevándorlócsoporthoz a regionalista mozgalmak inspirációját követték abbéli törekvésükben, hogy Európát mint fellebbviteli bíróságot használják az egyes nemzetállamokkal szemben, akkor elmondható, hogy e taktikai átfedés esetében szó sincsen véletlen egybeesésről. Az elmúlt néhány év során Franciaországban a bevándorlókérdést közvetlenül összekötötték a kisebbségi népcsoportok tágabb európai kérdésével. A Breton Demokratikus Unió (UDB) szervezésében a nyolcvanas évektől évente megrendezésre kerülő zenei „Fête du Peuple Breton” (A Breton Nép Fesztiválja) mindig is meghívott más francia régiókból, a La Manche-csatornán túlról és az egykori észak-afrikai gyarmatokról származó művészeket és kézműveseket is. E nyitás ellenére azonban a szervezők a hangsúlyt most is a breton kultúrára helyezik (McDonald 1989: 151). E hangsúly azonban módosult a kapcsolódó Douarnez Filmfesztivál esetében, amelyet szintén évente tartanak Bretagne-ban. E fesztivál 1978 óta évről évre egy vagy több regionális európai nyelvi vagy etnikai csoportot állít a középpontba, és az 1994-es és 1996-os rendezvényeken a berberiek, illetve a bevándorlóközösségek voltak a főszereplők. E tavalyi fesztivál olyan filmeknek adott helyet, amiket algériaiak forgattak Franciaországban, törökök Németországban és pakisztániak Nagy-Britanniában. Emellett a megfelelő csoportok prominens vezetőinek részvételével zajló előadások és viták is helyet kaptak, amelyek során a bevándorlószervezetek propagálhatták ügyüket és kapcsolatba léphettek egymással. S bár breton filmeket is vetítettek e fesztiválokon, a fókuszcsoporthoz bemutatóihoz képest periferikus szerep jutott csak nekik.

A franciaországi bevándorlócsoporthoz pedig, mint e tanulmány bevezetőjében említettem, szintén megnyitották konferenciáikat és fesztiváljaikat az európai regionális kisebbségi csoportok előtt. A Berber Tavaszra történő 1996-os megemlékezése során a párizsi külvárosokban működő, jobbára a húszas éveikben járó második generációs frankokabilok alkotta berber csoport, a Berber Kulturális Mozgalom – Franciaország (MCB-France) meghívott két okszitán tudóst, illetve aktivistát, hogy vegyenek részt az „Amazigh-kérdés 1996-ban” elnevezésű kerekasztal-beszélgetésen. Bár a termet kabil zászlók és

térképek díszítették, és a felszólalások többsége a berber identitás és a tamazight (a berber nyelv) franciaországi és algériai szerepének kérdését érintette, az okszitánok kísérletet tettek arra, hogy e problémákat összefüggésbe hozzák az anyaország más kisebbségi nyelveinek ügyével. Jean-François Blanc például, az egyik legrégebbi okszitán kulturális szervezet, az 1944-ben alapított Okszitán Tanulmányok Intézetének igazgatója hozzászólását a nemzetállam, mint a homogenizáció eszköze bírálata köré szervezte. A berber aktivistákat az ügyvivő algériai kormánynak a tamazight nyelv tanítását illető kezdeti támogatásának példájára intve Blanc arra a következtetésre jutott, hogy „a központi államot illető [okszitán] tapasztalat megmutatta, hogy nem számíthatunk rá [ti. a központi államra]”. Csakúgy, ahogy az okszitán aktivisták tanultak az algériai forradalmárok példájából a gyarmatosítás elleni háborúk idején, most a posztkolonialista időszakban ők adják át tapasztalataikat.

Ekként a franciaországi nem összemérhető „kisebbségi” csoportok együttes akciója nagyrészt a nemzetállamnak, mint a homogenizáció és a kulturális rombolás eszköze kritikájának szentelte magát. A konferencia után öt hónappal, az algériai alkotmányról tartandó népszavazás előestéjén (amely alkotmány, mint azt Blanc megjósolta, az „Algéria, Arab, Iszlám” nemzeti triádjának helyreállításával ismét elárulta a berber népet) az MCB-France kiadványában megfogalmazta a hagyományos állami struktúrákkal szembeni végleges elutasítását: „A nemzetállam fogalmával, az »egy nyelv, egy kultúra, egy iskola« felfogásával való szakítás, amelyet mostanáig paradox módon a militánsok nagy száma védelmezett, mára szükségszerűséggé vált.”²⁴ Ehelyett az maradt, hogy nagyobb, decentralizáltabb területeken, mint például az elképzelt Tamazghá-n (Berberföld)²⁵ vagy a kézzelfoghatóbb Európán keresztül kell az erőfeszítéseket kifejteni. De melyik Európán keresztül? A „Régiók Európájá”-n keresztül, feleli az okszitán harcos Robert Lafont, mivel az „Államok Európája” csak segítette a tagállamokat a felforgatással vádolt regionális csoportok üldözésében, mint például az EK által a „baszk probléma” rendezésére Spanyolországnak adott támogatás alkalmával (Alcouffe 1979: 102). Európa korábbi népszerű meghatározása ígéret marad: „A mai Európa valósága megváltoztatta geopolitikai helyzetünket. A periférián voltunk. Ha akarunk, a tengellyé, kulcsrégiókká válhatunk” (Sibé 1988).²⁶

Konklúzió

Ebben a tanulmányban arra tettem kísérletet, hogy bemutassam a francia nemzetállam ambivalenciáját az etnikai-faji és nyelvi különbözőségek kezelésében, és hogy miként karolta fel és utasította el egyidejűleg mind a gyarmati, mind pedig a

posztkolonialista időszakban az identitás szubnacionális kategóriáit. Azáltal, hogy az állami szereplőknek és az alárendelt vezetőknek az etnikai sztereotípiák és mítoszok kidolgozásában megfigyelhető együttes szerepvállalására összpontosítottam figyelmemet, igyekeztem aláásni a nemzetállamra, illetve hiányosságaira vonatkozó strukturalista-funkcionalista megközelítésekben jelentkező, a primordialitást illető feltevéseket (vö. Beer 1980: 42). E tanulmány továbbá megkísérelte bizonyítani az efféle kulturális tevékenység és a politikai küzdelem változó formáinak összefüggését. Saját korszakunk szempontjából döntő fontosságú, hogy a belső és külső határokat illető képzeleteink módosulások során mentek át, amint a francia politikai jelképrendszer váltakozva hol kiterjed, hol pedig összehúzódik, hogy magába foglaljon egy gyarmati birodalmat vagy egy egységes Európát. E fejlemények mind az algériai bevándorló közösség, mind pedig a regionális csoportok számára a civil társadalom megteremtésének új lehetőségeit nyitották meg. A „kisebbségi” nyelvi vagy etnikai eredetű francia állampolgárok a választási küzdelmekről az Európa Tanácshoz intézett petíciókig terjedő eszközrendszer révén képesekké váltak egy olyan identitáspolitika artikulálására, amely túlnyúlik a francia republikánus normákhoz történő „asszimiláció”-n. S bár e transznacionalizáció alkalmanként a vallási és etnikai szélsőségek megerősödéséhez vezetett, gyakrabban segítette elő a kisebbségi jogok védelmének és a toleranciának az elterjedését.

Miklósi Zoltán fordítása

Hivatkozott irodalom

- Alcouffe, Alain, Pierre Lagarde és Robert Lafont (1979): *Por l'Occitanie*. Toulouse: Domaine Occitan Privat.
- Anderson, Benedict (1983): *Imagined Communities*. London: Verso.
- Auslander, Leora (1997): *Bavarian Crucifixes and French Headscarves: Religious Practices and the Postmodern European State*. Az Anthropology of Europe Workshopban tartott előadás. University of Chicago, 1997. május 15.
- Balibar, Etienne (1991): *Is There a Neo-Racism? In Race, Nation, Class. Ambiguous Identities*. Etienne Balibar és Immanuel Wallerstein (szerk.), 18-28. London: Verso.
- Bauman, Zygmunt (1991): *Modernity and Ambivalence*. Ithaca: Cornell University Press.
- Beer, William R. (1980): *The Unexpected Rebellion: Ethnic Activism in Contemporary France*. New York: New York University

Press.

Begag, Azouz (1986): La gône du Châaba. Párizs: Seuil.

Beriss, David (1990): Scarves, Schools and Segregation: The Foulard Affair. In French Politics and Society, 8(1): 1-13.

Boukhedenna, Sakinna (1987): Journal. „Nationalité: immigré(e)”. Párizs: Harmattan.

Bourdieu, Pierre és Abdelmalek Sayad (1964): Le déracinement. Párizs: Minuit.

Brémond, Général Edouard (1942): Berbères et Arabes. La Berberie est un pays européen. Párizs: Payot.

Brubaker, Rogers (1992): Citizenship and Nationhood in France and Germany. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Busset, Maurice és Mtársai (1929): Maroc et l'Auvergne. Párizs: Imprimerie Nationale.

Carette, Antoine (1848): Études sur la Kabylie proprement dite. Párizs: Imprimerie Nationale.

CCI/Georges Pompidou (1984): Enfants d'immigrés maghrébins. Párizs: CCI.

Charef, Mehdi (1983): Le thé au harem d'Archi Ahmed. Párizs: Mercure de France.

Chevallier, Gabriel (1934): Clochemerle. Párizs: Presses Universitaires de France.

Chevrillon, André (1927): Les Puritains du désert. Párizs: Plon.

Citron, Suzanne (1994): Imaginaire de la Nation française, xénophobie et racisme. In L'immigration américaine. Exemple ou contre-exemple pour la France. Sylvio Ullmo (szerk.), 55-63. Párizs: Harmattan.

Cobban, Alfred (1955): A History of Modern France. 3. kötet: 1871-1962. New York: Penguin Books.

Collot, Claude (1987): Les institutions de l'Algérie durant la période coloniale (1830-1962). Párizs: CNRS.

Darian-Smith, Eve (1994): Law in Place: Legal Mediations of National Identity and State Territory in Europe. Nationalism, Racism and the Rule of Law. P. Fitzpatrick (szerk.) Aldershot: Dartmouth.

Daumas, General E. (1855): Mœurs et coutumes d'Algérie. Párizs: Hachette.

Démontes, Victor (1922-30): L'Algérie économique. 1-3. kötet. Algiers: Gouvernement Général d'Algérie, Direction de l'Agriculture, du Commerce, et de la Colonisation.

Désir, Harlem (1987): SOS-Désirs. Párizs: Calmann-Lévy.

Fabre, Thierry (1992): France-Algérie: Questions de mémoire. In Le maghreb, l'Europe et la France. Kacem Basfao és Jean-Robert Henry (szerk.), 353-360. Párizs: CNRS.

Fijulkowski, Juergen (1993): Aggressive Nationalism, Immigration Pressure and Asylum Policy Organization in Contemporary Germany. Washington: German Historical Institute.

Gellner, Ernest (1983): Nations and Nationalism. Ithaca: Cornell University Press.

Gilroy, Paul (1990): The End of Anti-Racism. In New Community,

17(1): 71-83.

Gilroy, Paul (1991): „There Ain't No Black in the Union Jack”. The Cultural Politics of Race and Nation. Chicago: Chicago University Press.

Giordan, Henri (1982): Démocratie culturelle et droit à la différence. Rapport présenté a Jack lang, ministre de la Culture. Párizs: La Documentation Française.

Guernier, Eugène (1950): La Berbérie, l' Islam, et la France. Párizs: Editions de l' Union Française.

Hannoteau, Louis és Aristide Letourneux (1871): La Kabylie et les coutumes kabyles. Párizs: Imprimerie Nationale.

Hobsbawm, Eric J. (1990): Nations and Nationalism since 1780. Programme, Myth, Reality. Cambridge, Cambridge: University Press.

Julien, Charles-André (1963): L' insurrection de Kabylie (1870-1871). In Preuves (December): 60-66.

Kastoryano, Riva (1994): Mobilisations des migrants en Europe: du national au transitional. In Revue Européenne des Migrations Internationales, 10(1): 169-180.

Kettane, Nacer (1986): Droit de réponse à la démocratie française. Párizs: La Découverte.

Khellil, Mohand (1979): L' exil kabyle. Párizs: Harmattan.

Khellil, Mohand (1994): Kabyles en France. Un apperçu historique. In Hommes et Migrations. 1179: 12-18.

Lafont, Robert (1967): La révolution régionaliste. Párizs: Gallimard.

Le Goffic, Charles (1902): L' âme bretonne. Párizs: Honoré Champion.

Lorcin, Patricia M. E. (1995): Imperial Identites.

Stereotyping, Prejudice and Race in Colonial Algeria. London: I. B. Tauris.

Manceron, Gilles és Hassan Remaoun (1993): D' une rive l' autre. La guerre d' Algérie de la mémoire a l' histoire. Párizs: Syros.

Martin, Claude (1975): Homme d' Oc. Párizs: Stock.

Marx, Karl (1978 [1853]): On Imperialism in India. In The Marx-Engels Reader. Robert C. Tucker (szerk.), 653-664. New York: W. W. Norton.

McDonald, Maryon (1989): „We are not French!” Language, Culture and Identity in Brittany. London: Routledge.

Mercier, Ernest (1871): Ethnographie de l' Afrique septentrionale. Notes sur l' origine de peuple berbère. In Revue Africaine, 40: 420-433.

Nandy, Ashis (1983): The Intimate Enemy. Loss and Recovery of Self Under Colonialism. Delhi: Oxford University Press.

Odinot, Paul (1924): Les Berbères. In La Géographie, 41(2): 137-149.

Parti Socialiste (1981): La France au pluriel. Párizs: Editions Entente.

Pujadas, David és Ahmed Salam (1995): La tentation du Jihad. L' Islam radical en France. Párizs: JC Lattès.

Quellien, Narcisse (1889): Chansons et danses des Bretons.

Párizs: Maisonneuve & Leclerc.

Quéméré, Jean-Marc (1986): Les interventions des Fonds européens de développement régional en Bretagne. In Bretagne 2000. Fañch Elegeot (szerk.), 61-74. Plabennec (France): Tud Ha Bro.

Rinn, Louis (1889): Les origines berbères. Etudes linguistique et ethnologique. Algiers: Adolphe Jourdan.

Sibé, Alain (1988): Nations dépendantes, France métropolitaine. Biarritz: J&D Editions.

Silverstein, Paul (1996): Realizing Myth: Berbers in France and Algeria. In Middle East Report, 26(3): 11-15.

Stora, Benjamin (1991): La gangrène et l'oubli. La mémoire de la guerre d'Algérie. Párizs: La Découverte.

Stora, Benjamin (1995): Algérie: absence et surabondance de mémoire. In Esprit 1: 62-67.

Talha, Larbi (1989): Le salariat immigré devant la crise. Párizs: CNRS.

Tauxier, Henri (1862-1863): Études sur les migrations des nations berbères avant l'islamisme. In Revue Africaine, 18: 35-37.

Touraine, Alain, François Dubet, Zsuzsa Hegedûs és Michel Wievorka (1981): Le pays contre l'État. Luttés occitanes. Párizs: Seuil.

Vallée, Fransz (1980 [1931]): Grand Dictionnaire Français-Breton. St. Brieuc: Les Presses Bretonnes.

Weber, Eugen (1976): Peasants into Frenchmen. Stanford: Stanford University Press.

Wihtol de Wenden, Catherine (1988): Une citoyennité concrète. In Cahiers de l'Orient, 11: 115-135.

Jegyzetek

* Paul A. Silverstein (1997): French Alterity. Articulating Intra-National Difference in the New Europe. In Ambiguous Identities in the New Europe. Replika Special Issue. Miklós Hadas és Miklós Vörös (szerk.), 13-37. Budapest: Replika Kör.

1 E tanulmányt az Egyesült Államok Béke Intézetének Jennings-Randolph Programja és a Nemzeti Tudományos Alapítvány által támogatott kutatások tették lehetővé. Szeretnék köszönetet mondani Brian Axelnek, Lisa Hajjarnak, Seteney Shaminak és Vörös Miklósnak a cikk különféle változataihoz és vázlataihoz fűzött megjegyzéseikért és javaslataikért.

2 Hasonlóak az adatok Bretagne-ban is. E demográfiai változások akkor szignifikánsak, ha a népesedési statisztikákat globálisan szemléljük. Miközben Franciaország népessége 1851 és 1975 között negyvennégy százalékkal (2. folyt.) nőtt, öt délnyugati körzet épphogy csak megtartotta lakosainak számát. Összességében Franciaország népessége az

okszitán nyelvű régióban öt százalékkal csökkent ebben az időszakban. E statisztikák alapján az okszitán aktivisták egy csoportja a helyzetet „belső gyarmatosítás”-ként jellemezte. (Alcouffe és mtársai 1979: 47-48; vö. Sibé 1988: 11; Touraine és mtársai 1988: 81.)

3 E megkülönböztetés leghíresebb példája Hannoteau és Letourneux 1871-es tanulmányában bukkan fel: La Kabylia et les coutumes kabyles.

4 A gyarmatosító vállalkozás apológiájával és racionalizációjával ért fel, hogy e tanulmányok egyik fontos célkitűzése gyakran a változatos berber dialektusok rendszeres grammatikájának és átírási rendszerének megteremtése volt (vö. Carette 1848; Rinn 1889).

5 A „berber” szó gyökere azonos a görög „barbár”-éval, bár arab használatát általában a berber dialektusok lenéző félreértésének (ti. hogy „brbr”-nek hangzik) tulajdonítják.

6 Etnográfiai adatokat mozgósítottak annak bizonyítására, hogy a berber kultúra eredendően matriarchális volt, és hogy az iszlám megszállók patriarchalizmusa csupán a kultúra felszínét érintette.

7 Az „oil” és az „oc” az „igen” szó alternatív kifejezései a francia előtti latin nyelvekben. Az „oil”-ből alakult ki a modern francia „oui”, míg a langue d’oc a mai délfancia okszitán nyelvjárások közeli őse.

8 Marokkóban a gyarmati kormányzat 1930-ban bevezette a hírhedt berber „dahir”-t, amely a berber népcsoportokat adminisztratív úton különválasztotta az araboktól, és megengedte nekik, hogy saját, szokásjogon alapuló törvényszékeik és fellebbviteli bíróságai irányítsák őket az iszlám saria-bíróságok helyett. A kabyliai berbereket tehát éppen az ellentétes értelemben választották ki, mint lehetséges francia állampolgárokat.

9 Vö. Bourdieu és Sayad 1964-et a gyarmati földkisajátítások tárgyalásához; vö. Khellil 1979: 72-77-et a gyarmati iskolarendszer és a gyarmati toborzók hatásáról a kabil kivándorlásra.

10 A francia forradalom korai rasszista értelmezése például - Sièyes abbé tollából - a harmadik rendet az árja frank arisztokráciát megdöntő bibliai gallokkal hozta összefüggésbe. Franciaország gall avagy frank eredete csaknem egy évszázadig széles körű akadémiai vita tárgya lett. Később Jules Michelet, a romantikus történetíró Franciaország eredetiségét éppen e fajok másokkal való keveredésének tulajdonította (vö. Citron 1994).

11 Az 1938. május 23-i törvény megtiltotta „mindenkinek, hogy bármi módon aláássa a nemzeti terület integritását, vagy hogy Franciaország fennhatósága alól kivonjon bármely területet, ahol ez a fennhatóság érvényesül”.

12 Alain Sibé, okszitán aktivista és harcos marxista azt hangsúlyozta, hogy „Fontos a [Ferry] élénk de - nacionalizációs és gyarmati politikája közötti egybeesést

aláhúzni". (Sibé 1988: 34)

13 Az akkori belügyminiszter, François Mitterrand 1954. november 5-én Aurès-ban (Algéria) tartott beszédében leszögezte: „Algéria Franciaország [része]. És Franciaország a sajátján kívül nem fog semmiféle fennhatóságot elismerni itt” (idézi Manceron és Remaoun 1993: 24).

14 Benjamin Stora (1991) nagy részletességgel dolgozta fel a felejtés e folyamatát s következményeit Franciaország ifjabb nemzedékeire nézve.

15 Az 1964-es Nemzeti Charta az iszlámot nemzeti vallásnak és az arabot nemzeti nyelvnek nyilvánította. E megfogalmazás a rákövetkező alkotmányokban is megismétlődött, a kisebbségi nyelvek (tamazight) tanítására vonatkozó apróbb engedmények ellenére. Ezen identitás eredeti megfogalmazása a harmincas évek pronacionalista mozgalmának, a Jama'at al-'Ulamá'-nak gyakran idézett jelszavából ered: „Az iszlám a vallásom, Algéria a hazám és arab a nyelvem”.

16 „Nous croyons profondément que si la France doit être unie, elle est aussi riche de ses différences. Son unité a fait notre pays, le respect de sa diversité emêchera a qu'il se défasse. Une et diverse, voici la France.”

17 Ez a második generációs észak-afrikai bevándorlók korabeli önmegjelölése. Feltehetőleg az „arab” szó egy idiomatikus átalakításából ered.

18 „Entre deux cultures, deux histoires, deux couleurs de peau, ni blanc ni noir, à s'inventer ses propres racines...” Hasonló megfogalmazásokat l. Begag 1986; Boukhedenna 1987.

19 „Il devient maintenant clair qu'elle n'est plus une affaire de régions seulement, ni même de France, mais de l'Europe.”

20 Ezt a fogalmat absztrakt általánosításként eredetileg a University of Chicago szociológusai alkották meg a hatvanas években. Különbféle, fajilag és szocioökonómiailag vegyes csoportok nagyvárosi és életkörnyezeti interakcióinak megfigyelése során felállítottak egy tízszázalékos

„töréspont”-ot, amely felett nézetük szerint a relatív kisebbségben lévő csoport gyakran nyílt konfliktusban végződő negatív lélektani reakciókat váltott ki a többségi csoportból.

21 Az FFS korábban Saint-Egidióban (Olaszországban) egyezményt írt alá az FLN-nel és az Iszlám Megmentési Fronttal (FIS) a választások bojkottálásáról. Végül Liamine Zeroual katonai tábornokot választották meg a szavazatok 65%-ával (több mint 70%-os részvétel mellett). Míg Zeroual korábban tett gesztusokat a berberek jogainak és a tamazight (a berber nyelv) tanításának támogatása mellett, később megszegte ígéreteit, és megerősítette az arabnak mint az egyetlen Algériában hivatalos és nemzeti nyelvnek a szerepét.

22 Az 1905. december 9-i törvény hivatalosan felmondta Napóleon híres konkordátumát a klérussal, visszavonva minden állami támogatást a vallási intézményektől.

23 Az utóbbi tíz évben mind a mecsetek, mind a fejkendők heves politikai viták tárgyává váltak. A „fejkendőaffér”

részleteiről l. Auslander 1997; Beriss 1990.

24 „La rupture avec la concept de l'Etat-Nation: »une langue, une culture, une école...« par ailleurs paradoxalement défendu jusqu'... présent par un grand nombre de militants, est aujourd'hui une nécessité.”

25 E név a történeti berber nyelvû világ maximalista felfogására utal, amely magába foglalja Líbiát és a Kanári-szigeteket, s az összes jelentős mai berberül beszélő csoportot (Párizs, Québec stb.).

26 „À la réalité de l'Europe d' aujourd'hui a transformé notre situation géopolitique. Nous étions la périphérie, nous pouvons être, si nous le voulons, des axes, des régions charnières.”
